

FÁDDÁGIHPA

mánáidgárddiid

giellabirrasa ja giellanannema birra

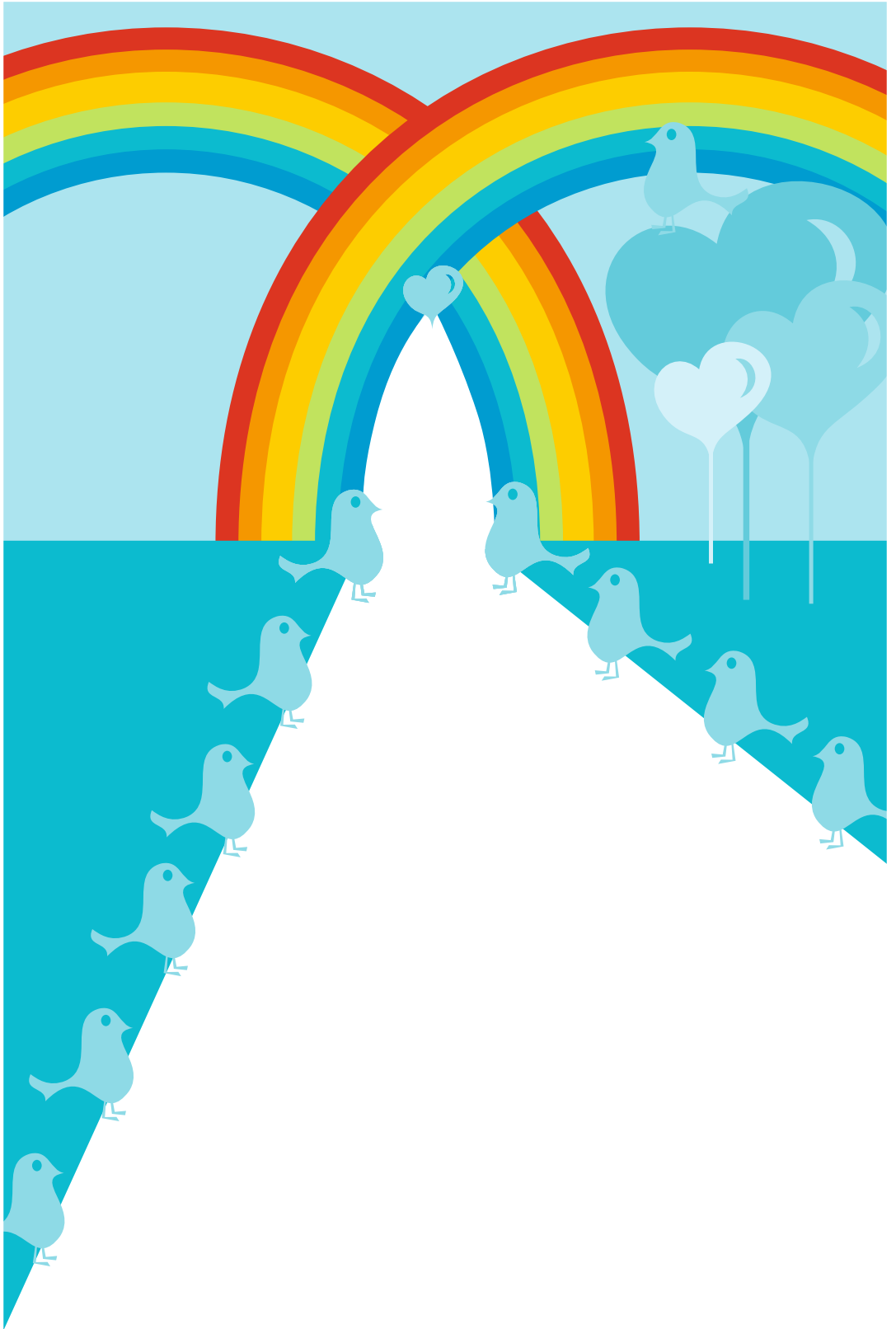
Anne Høigård,
Ingeborg Mjør, Trude Hoel

Sisdoallu

Álggahus	4
1 Giellabiras ja gielalaš máŋggabealátvuohta mánáidgárddis	7
1.1 Giellabiras mánáidgárddis	8
1.2 Gielalaš máŋggabealátvuohta mánáidgárddis	9
2 Mánáid giellaovdáneapmi	13
2.1 Giellageavaheami ovdáneapmi	13
2.2 Giellaovdáneami muttut	13
2.3 Guovttegielat ovdáneapmi	16
2.4 Čállingiela ovdáneapmi	19
3 Giellanannen mánáidgárddis	25
3.1 Mánáidgárdi gos leat buorit ságastallamat	25
3.2 Mánáidgárdi gos leat riimmat ja hoahkamat, divttat ja lávlagat	29
3.3 Mánáidgárdi gos lea muitaleapmi ja jitnositlohkan	35
3.4 Mánáidgárdi gos lea giellaovddideaddji stoahkan	42
3.5 Mánáidgárdi gos suokkardit čállingiela	45
4 Ovttasbargu váhnemiiguin	51
5 Gielladárkun (giellaobservašuvdna)	55
5.1 Deatalaš terminologijja	56
5.2 Árra searvan	59
6 Resurssat	63
6.1 Áigeovuodilis neahttabáikkít ja filmmat	63
6.2 Mánáidgirjjálašvuohta	64
6.3 Giellanannenávdnasat	65
6.4 Giellakártenreaidut	66
6.5 Fágagirjjálašvuohta	68

Ovdasátni

Mun lean ilus go beasan ovdanbuktit odđa fáddághppaga mii giedahallá mánáidgárddi sisdoalu ja bargguid rámmaplána. Fáddághpa galgá leat inspirašuvdnan ja árvvoštallanvuodđun go bargá ovddidit buori giellabirrasa ja nannet giela buot Norgga mánáidgárddiin. Čállilin dat lea ovdasvástádus sisdoalus.

Fáddághpa mánáidgárddiid giellabirrasa ja giellanannema birra lea oktanuppelogát ja mañemus fáddághpa maid Máhttodepartemeanta almmuha dán ráiddus. Mun giittán čálliid ja earáid geat leat oassálastán fáddághppagis buori barggu ovddas, ja sávan ahte gihpa boadášii ávkin mánáidgárddiid deatalaš barggus gielalaš ja sosiálalaš gelbolašvuodain ja «Gulahallan, giella ja teaksta»-fágasurggiin.

A handwritten signature in blue ink that reads "Kristin Halvorsen". The signature is fluid and cursive, written in a light blue color.

Kristin Halvorsen

Álggahus

Buorre giellaovdáneapmi lea deatalaš mánáide sihke oanehit ja guhkit áiggi vuollái. Máhttu geavahit giela lea mearrideaddji das movt mánát gulahallet rávisolbmuiquin ja eará mánáiguin, movt sii máhttet čilget vásáhusaideaset, muiitalit deatalaš áššiid, digaštallat ja jurddašit earáiguin ovttas. Giella lea mearrideaddji oahppamii, sosiála oktavuodaide ja ustitvuhtii. Guhkit áiggi vuollái lea giellaovdáneapmi mearrideaddji das ahte beassat oassálastit ođđamállet demokratiijas ja máhtto- ja oahpahusservodagas. Giellaovdáneapmi lea sihke njálmmálaš ja čálalaš – mii hupmat ja guldalit, mii lohkat ja čállit. Dát vuoddoovdáneapmi dáhpáhuvvá mánáidgárdeagis.

Mánáid giellaovdáneapmi lea deatalaš fáddá sihke giellafágalaš, pedagogalaš ja politihkalaš oktavuodain. *Fáddágihpa mánáidgárddiid giellabirrasa ja giellanannema birra* lea lasáhus rámmaplánii ja lea erenoamážit čadnon 2. oassái – «Mánáidgárddi sisdoallu», ja 3.1-kapihttalii «Gulahallan, giella ja teaksta». Fáddágihpa čadnojuvvo maiddá guovtti stuoradiggedieđáhussii: St.dieđ. nr. 23 (2007–2008) *Språk bygger broer* (Giella ráhkada šalddiid) sisttisoallá deatalaš kapihttala giellabirrasa ja giellanannema birra smávvamánáagis ja deattuha mánggabealatvuoda nannosit. St.dieđ. nr. 41 (2008–2009) *Kvalitet i barnehagen* (Kvalitehta mánáidgárddis) deattuha kvalitehta, sisdoalu ja gelbbolašvuoda dakkár dilis go lea dievas mánáidgárdefálaldat. Goappašat dieđáhusat deattuhit ahte giellanannen lea okta mánáidgárddi deataleamos doaimmain. *Fáddágihppagiin mánáidgárddi giellabirrasa ja giellanannema birra* háliidit mii movttiidahttit ja gealbudit olles mánáidgárdeveaga bargat mánáid giellaovdánemiin. Mii háliidit čájehit movt mánáidgárddis sáhtá leat posiitiiva rolla buot mánáid giellaovdáneamis geat doppe leat.

Fáddágihppagis leat guhtta kapihttala. 1. *kapihtal* lea daid faktoraid birra mat leat deatalaččat mánáidgárdái giellabirasin, ja mánáidgárdái gielalaš ja kultuvrralaš mánggabealatvuoda arenan.

2. *kapihtal* ovdanbukta guovddáš beliid mánáid giellaovdáneamis, sihke ovttagielat ja guovttegielat perspektiivvas. Bargoveahka mas lea fágalaš máhttu giellaovdáneami birra, dovdá iežas eambbo oadjebassan ja eambbo gelbbolažžan, erenoamážit daid mánáid dáfus geat dárbbášit sierranas čuovvoleami.

3. *kapihtal* lea dan birra movt mánáidgárdi sáhtta bures bargat gielain dakkár doaimmaid bokte mat nannejit giela positiivvalaččat: buorit ságastallamat, giella-stoahkan riimmaiguin ja hoahkamiiguin, divttat ja lávlagat, jitnositlohkan, muitalusat, stoahkan ja čállingiela guorahallan. Oktasaš buot doaimmaid dáfus lea ahte olmmošlaš fáktor lea mearrideaddjin. Mánát leat deatalaččat guhtet guimmiidaset, maiddá iegelalaččat, muhto mii leat válljen eanemusat deattuhit rávisolbmuid rollamodeallan, ja ahte mánáidgárdeárgabeaivi ferte organiserejuvvot nu ahte positiiva doaimmat bohtet buot mánáide buorrin.

4. *kapihtal* lea mánáidgárddi ja váhnemiid dahje váhnensadjásaččaid ovttasbarggu birra. Bearrašis lea deatalaš rolla giellaovdáneamis, ja dál gávdnojit olu iešguđetlágán bearrašat, maiddá igelalaš ovtastallama oktavuodas. Lagas oktavuodha mánáidgárddi ja bearraša gaska sáhtta leat mávssolaš máná ovdáneapmái.

5. *kapihtal* lea máná giela dárkuma ja kártema birra. Dárkut máná mii rahčá giellaovdánemiin, lea erenoamáš deatalaš dalle go erenoamášpedagogalaš doaimmat soitet galgat čađahuvvot. Lea maiddá deatalaš ahte mánáidgárdebargit leat fágalaččat oadjebasat digaštallamiin kártema birra, ja fáddágihppagiin háliidit ge mii dustet máhtu ja diehtujohkima dárbbuid.

6. *kapihtal* lea fáddágihppaga resursaoassi. Dás čujuhit mii girjjálašvuhtii, neahtta-resurssaide, filmmaide, giellanannenávdnasiidda ja kártenreaidduide. Olles gihppagis deattuhit mii guovttegielat mánáid dili, ja min mielas lea maiddá leamaš deatalaš deattuhit ahte dálá mánáidgárddiin leat hui olu *smávvamánát*.

Fáddágihpa lea ráhkaduvvon guovtti fágabirrasa ovttasbargguin Stavanger universitehtas, Ovdaskuvlaoahpaheaddjioahpu instituhtta (Institutt for førskolelærer-utdanning – IFU) ja Lohkanoahpahusa ja lohkanutkama našuvnnalaš guovddáš (Nasjonalt senter for leseopplæring og leseforskning – SLF). Čállit leat Anne Høigård, IFU (kap. 2, 3.4, 3.5 ja 5), Ingeborg Mjør, IFU (kap. 1, 3.1 ja 3.3) ja Trude Hoel, SLF (kap. 3.1 ja 4). Nina Nøttaasen Gabrielsen, Anne Håland, Ragnhild Gilbrant, Jorunn Melberg ja Monika Röthle leat buktán fágalaš árvalusaid. Anne Høigård lea leamaš váldodoaimmaheaddji.

1 Giellabiras ja gielalaš mánngga-bealátvuohhta mánáidgárddis

Rámmaplána nanne ahte mánáidgárdi galgá aktiivvalaččat bargat mánáid giellaovddidemiin. Dát bidjá gáibádusaid bargiide, geat fertejit diehtit mii buorre giellanannen lea daid olu iešguđetlágán mánáid ektui maid sii deivet mánáidgárddis. Nuoramus mánáidgárdemánát leat áibbas dan duohken ahte besset ovtastallat rávisolbmuiguin geat ipmirdit mánáid go sii vigget gulahallat, erenoamážit rumašgiela, lihkastagaid ja ámadaju botnjama bokte. Mánáidgárdi galgá bargat dan ovdii ahte guovttegielat mánát ožžot buori guovttegielat ovdáneami, ja dovdet ovddasvástádusa vuosttašgiela (eatnigiela) ja nubbingiela (dárogiela) ektui. Ovdaskuvlaagis guorahallet mánát čállingiela, ja mánáidgárdi galgá addit buot mánáide movttiidahtti vásáhusaid bustávaiguin ja čállimiin. Fága- ja kulturgaskkusteapmi mánáidgárddis lea hui deatalaš giellaovdáneami ektui. Go bures lea oahpásnuvvan muitalepmái, jitnositlohkamii, lávlumii ja hoahkamiidda, de dat boahtá giellaovdáneapmái ávkin. Eai buot mánát oaččo doarvái olu dákkár vásáhusaid ruovttubirrasis. Mánáidgárdi galgá addit *buot* mánáide dákkár vásáhusaid.

Mánáidgárdi galgá fuolahit ahte buot mánát ožžot rievdi ja posiitiiva vásihusaid go atnet giela gulahallamis, go jurddašit ja go ovdanbuktet iežaset jurdagiid ja dovdduid. Buot mánát galget oážžut rikkis ja girjás giellabirrasa mánáidgárddis.

Mánáidgárddi rámmaplána, 29. siidu

Mánát ohppet stoahkama ja árgabeaivválaš diliid bokte, ja doaimmaid bokte maid rávisolbmot stivrejit. Giellaovdáneamis dáfus mearkkaša dát ahte buot mánát galget vásihit kvalitehta beaivválaš ovtastallamis rávisolbmuiguin ja mánáiguin. Buot mánát galget vásihit ahte earát guldalit go sis lea juoga muitalit. Mánáidgárdi galgá maiddái fállat kvalitehta plánejuvvon jitnositlohkan- ja ságastallanbottuin.

1.1 Giellabiras mánáidgárddis

Mánáidgárddi fysalaš rámmat leat muhtun muddui mearriduvvon, muhto bargit mearridit olu ieža lanjaid, olgoareála ja veahkkeneavvuid dáfus. Dát välljemat váikkuhit mánáid stoahkamii, doaibmamii ja giellageavaheapmái. Unnimus mánát dárbbasit saji gos besset lihkadit ja čálgat motoralaččat, ja sii dárbbasit maiddá buori soffá gos leat girjehildut ja govvgirjjit. Mánát movttáskit rollastohkosiidda go sis leat valjit gárvodanvejolašvuodát, gokčasat, dohkkát, gievkkanbiergasat jna. Buorre konstrukšuvdnastoahkan gáibida olu ja iešguđetlágan birccuid, stoahkandiggaid (elliid, viesuid, stoahkanolbmuid jna.), plastiliinna ja sullasaččaid. Mánát sárgot ja čállet go ožžot reaidduid mat inspirerejit. Vuogas lohkančiehka, gos maiddá lea buorre čohkkát, dagaha ahte mánát ohcalit jitnositlohkama. Girjehildus berre leat variašuvdna ja kvalitehta – mitalusat, govvgirjjit, fágagirjjit, lávllagirjjit ja diktagirjjit. Muhto latnja, reaiddut ja ávdnasat eai leat doarvái sihkarastit ahte mánát besset vásihit jitnositlohkama beaivválaččat. Bargiid vuoruheamit leat mearrideaddjit.

Ovttastallan, ságastallan ja buriid vásáhusaid juogadeapmi lea mánáidgárddi deataleamos resursa giellabirrasa ja giellanannema dáfus. Bargit fertejit diehtit ahte sii leat ieža hirbmat deatalaš gielalaš ovdagovat mánáide. Mii oahpahit mánáide sosiála ja gielalaš ovttastallanvugiid. Mii dearvvahit iddes, mii rámidit nuppi geas lea odđa jáhkka dahje gii aitto lea čuohpahan vuovttaid. Rávisolbmot geat ieža leat aktiivvalaš muitaleaddjit, vásihit ahte sii movttiidahttet mánáid mitalit. Rávisolbmot geat leaikkastallet, bogostallet ja geain lea iešironiija, ovddidit dakkár báikki gos mánát besset iežasat leaikkastallandáidduid guorahallat. Rávisolbmot mearridit lea go borranboddu dakkár boddu go galgá jaska čohkkát ja borrat biepmu, vai galgá go boradeapmi maiddá leat sosiála arena muitalemiin, ságastallamiin ja digaštallamiin. Go finada lagasbirrasis, de sáhttet bohciidit olu miellagiddevaš ságastallamat dan birra maid vásiha ja oaidná – liđiid, elliid luottaid, luoddabarggu, olbmuid, dilálašvuodaid birra – go rávisolbmot movttiidahttet ja ovddidit dakkár ságastallamiid.

Rávisolbmot geain lea sátneriggodat, vásihit maiddá ahte mánáin lea buorre kapasitehta oahppat sániid. Lukasis ja Idas leat goabbatlágán sánit lottiide, varra danne go sudnos leat goabbatge gielalaš ovdagovat:

Smávvamánáid ossodagas čohkkájit mánát ja rávisolbmot beavddi birra láibevejahasaidasetguin. Fáhkkestaga cuige guovttejáhkásaš Lukas loddebrehhtii olgobealde: «Gea pip-pip! Pip-pip!» Eará mánát geahčastit lottiid guvlui. «Lea go die guovssoloddi?» jearrala Ida, gii maid lea guovttejáhkásaš.

1.2 Gielalaš mánggabealátvuohhta mánáidgárddis

Buori mánáidgárddis leat positiiva guottut gielaláš ja kultuvrraláš mánggabealatuhtii. Ja Norgga giellaservodagas leat olu giellavariánttat. Muhtumiin leat guhkes árbevierut dán riikkas, earáin ges oanehit historjá. Dál leat eanas Norgga mánáidgárddit mángga-kultuvrragat, danne go váldet vuhtii ahte mánáin lea iešgudetlágán vuosttašgiella ja iešgudetlágán kultuvrraláš duogáš. Jus mánáidgárdi doaibmá bures, de ožžot mánát lunddolaš ja positiiva čanastaga kultuvrraláš mánggabealatuhtii, ja dát lea deataláš resursa sihke ovttaskas olbmuide ja servodahkii oppalaččat.

Dárogielas leat suopmanat ja sosioleavttat. Dárogielas leat guokte čállinvuogi, girjegiella ja ođđadárogiealla. Sámeigiella lea seammaárvosaš go dárogiealla. Sápme-laččat leat álgoálbmot Norggas, ja sámeigiella lea erenoamážit suodjaluvvon. Sihke Vuodđolágas, sámelágas, oahpahušlágas ja mánáidgárdelágas leat erenoamáš njuolggadusat sámeigiella geavaheami birra. Ulbmil lea sihkkarastit sámeigiella ealli giellan. Nu ferte giella geavahuvvot buot servodatsurggiin. Maiddái kvenagiella ja seavagiella leat iešheanalaš gielat ja Norgga minoritehtagielat, mii addá dáid giella-geavaheddjiide erenoamáš voigatvuodaid, earret eará oahpahussii. Dasa lassin leat mátkkošteddjiin (romániálbmogis) ja romálbmogis sierra gielat, romani ja romanes. Mediaservodat dagaha ahte mis lea lagas oktavuohhta eŋgelasgielain, ja eatnasat ipmirdit bures ruotagiella ja dánskkagiella. Sisafarren eará riikkain ja máilmmiosiin maŋemus vihttalogi jagi lea dagahan ahte Norga lea garrasit rievdan giellaservodahkan. Stuora joavkkuin lea dál eará vuosttašgiella go dárogiealla. Dákkár gielaláš mánggabealátvuohhta ii leat erenoamáš Norggas, dat lea dábálaš dilli miehtá máilmmi.

Mánáidgárdi lea vuosttažettiin njálmmálaš giella arena, ja mánát fuomášit dávjá ahte mánát, bargit ja váhnemat geavahit iešgudetge hupmangiella variánttaid. Hui olu bearrašiiin hupmet iešgudetge suopmaniid. Olbmot geain lea ođđadárogiel duogáš orrot miehtá riikka, ja nu dahket maiddái sápmelaččat. Mánáidgárddis ferte leat dihtomielaláš oktavuohhta báikkálaš gielladiliid ektui ja báikkálaš birrasa gielaláš mánggabealátvuoda ektui, ja ferte ge ságastallot vejolaš praktihkalaš váikkuhusaid birra. Olu báikkiin riikkas lea hupmanvuohki báikkálaš dahje regionála identitehta oassin ja geavahuvvo aktiivvalaččat mánáidgárddi pedagogalaš doaimmas, ovdamearkka dihte lávlumis ja hoahkamiin. Polskka eadni, sámi áhčči dahje dakkár bearaš mii geavaha seavagiella, dahket lunddolažžan vuoruhit ja beroštit dáin gielain, ja geavahit váhnemiid resursan.

Čalmmustahttin addá gielaláš árvvu

Dákkár gielat mat eai leat majoritehtagielat, sáhttet leat rašit danne go geavahuvvojit unnit ja go geavaheaddjit sáhttet vásihit negatiiva guottuid. Lea mánáidgárddi bargu bealuštit buot gielaláš mánggabealátvuodaid ja bargat dan ovdii ahte mánát ožžot buori oktavuoda iežaset gillii. Mánáin ovdána kultuvrraláš gierdilvuohhta go rávisolbmot leat gierdevaš ovdagovat. Sáhtta leat gelddolaš lávlut eará suopmanii

go iežas suopmanii, ja mánát dahket ge dan dávjá, erenoamážit go lávlut dovddus artisttaid lávlagiid. Lea álki movttiidahttit mánáidgárdemánáid oahppat lohkat sámegillii dahje thaigillii, oahppat juoigat dahje oahppat ruoššagiela hoahkama. Go geavaha giela, de dat oažžu positiivlaš árvvu.

Ođđadároggiella lea unnitlogugiella. Eanas mánát oahpásnuvvat ođđadárogillii skuvllas, ja sii berrejit maiddá oahpásnuvvat ođđadárogielain mánáidgárddis. Dan dahket go *gullet* ođđadároggiella, danne lea deatalaš lávlut, jitnositlohkat ja guldalit jietnagirjjiid ođđadárogillii. Rávisolbmot soitet dovdat eahpesihkarvuoda jus eai leat hárvánan lohkat ođđadároggiella, muhto vásáhus ja movttiidahttin sáhtta buoridit iešluohtámuša. Oallugiidda rahpá ođđadároggiella earalágán vejolašvuodaid ivdnet sága go girjegiella.

Máhttu giela birra viiddida máilmmi

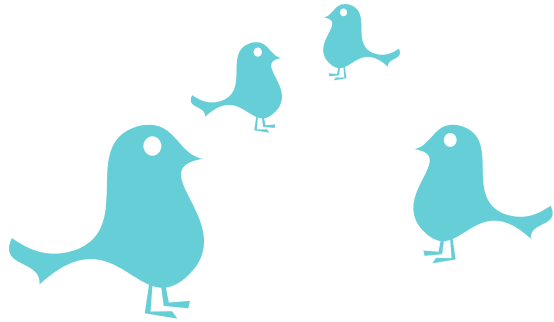
Gielalaš variašuvdna lea buorre vuoddu go galgá ságastallat gielaid birra. Mii gullat dávjá ahte mánát álggahit dákkár ságastallama, ovdamearkka dihte go fuomášit ahte dárogiel *jeg*, *æ* ja *engel* *I* mearkkaša seamma. Jus mánát ohppet sániid nu go *suopman*, *girjegiella*, *ođđadároggiella*, *somali*, *guovttegielat* jna., de sis leat reaidut ipmirdit gielalaš variašuvnnaid. Dalle eai dárbbas lohkat ahte muhtun gielat leat «earalágánat» dahje «ártegat», ja sii šaddet eambbo dihtomielalazaš gielaid ektui. Máhttu dahká min buohkaid oadjebasabun.

Min mánáidgárddis

- Movt sáhttit mii čilget gielalaš ja kultuvrralaš mánggabealatvuoda min luhtte?
- Movt hupmet min mánát «eará gielaid» birra?
- Movt dovdat mii ahte mánáin lea beroštupmi gielaide?
- Movt ávkkástallat mii gielalaš mánggabealatvuodain ja mánáid giella-beroštumiin pedagogalaš resursan?

Loga eambbo

- Gielalaš mánggabealatvuoda birra, Gjervan (doaim.) 2006

Guhtta viđajahkásačča leat čoaggán bizebáziid iešguđetge spánnjii. Mánáin lea Kosovo, Tsjetsjenia, Thailánda ja Davvisámi duogáš. Dál sii áigot lohkat bizebáziid. Vuos lohket davvisámegillii, de lohket viđa rádjái engelasgillii. Dasto lohket buohkat albániagillii, danne go buohkat ohppe dán lohkoráiddu dalle go Kosovo lei fáddáriikan mánáidgárddis. De ges galget tsjetsjeniagillii lohkat. Buohkat čuvvot viđa rádjái, muhto dat bártnáš geas lea Tsjetsjenia-duogáš lohká viidáseappot logi rádjái. Eará mánát čuvvot nu bures go máhttet. Dasto háliida Thailánda-nieiddaš lohkat iežas gillii. Earáid mielas leat váttis jietnadagat, muhto čuvvot nu bures go sáhttet. Davvisámi nieiddaš árvala vel ovttá giellavariántta: «Mån máhtáv julevsámegiela aj: akta, guokta, gålmmå, niellja, vihtta!» Buohkat čuvvot.

2 Mánáid giellaovdáneapmi

Giellaovdáneapmi lea sihke dat ahte mánna oahppá masa sáhtta *geavahit* giela, ja ahte oahppá ieš dan giellavuogádaga. Go mánna searvá gielalaš ovtastallamii earáiguin, de oahppá goappašat dáid beliid gielas.

2.1 Giellageavaheami ovdáneapmi

Giellageavaheapmi lea earret eará dat maid mii «dahkat» gielain (gielladoaimmat): Mii jearrat, gieldit, giitit, dearvvahit, muitalit, govahallat, ákkastallat, čilget, dádjut, hoahkat, lohpidit jna. Mánat geavahišgohtet áigá giela – oktan rumašgielain – dovddahit ahte sii dáhttot juoidá. Jahkásažžan namuhišgohtet sii dávviriid mat beroštahttet sin. Sii ohppet maiddái árrat geavahit giela gieldimii (li!). Earret dán árra giellageavaheami, sáhttet leat stuora spiehkasteamit das masa mánat geavahit giela. Sii ohppet geavahit giela seamma vugiin go gullet birrasis. Mánat geat vásihit rávisolbmuid geat muitalit, imaštit ja geavahit riimmaid ja humora, movttiidahttojuvvojit ieža geavahit giela seamma ládje.

2.2 Giellaovdáneami muttut

Gielalaš ovtastallamis dovdet mánat eatnigiela jietnadagaid, ja sii ohppet dađi mielde maid sánit ja cealkagat mearkkašit. Manjel fuomášit sii ahte muhtun sánit sodjet, ja sii ohppet veahážiid mielde bidjat eanet sániid cealkkan ja smávva muitalussan. Sii fuomášit nappo iežaset eatnigiela vuogádaga dahje grammatihka.

Giellaovdáneami sáhtta juohkit golmma muddui. Mánat ohppet dávjá dadjat vuosttaš sániid sullii jahkásažžan, danne álgá vuosttaš juohku dás. Muhto olu deatalaš giellaoahppan lea dáhpáhuvvun vuosttaš eallinjagis juo. Mánat álget ovtastallat lagamus fuolaheddjiiguin riegádeami rájes juo. Dán ovtastallamis lea vuorromolsun deatalaš oassi, ja rávisolbmot dadjet dan maid mánna oaidná dahje vásiha. Ovdal go mánna ieš máhtta dadjat sániid, de gulahallet sii nu čielgasit geahčastagaid, rumašgiela ja jienaid bokte ahte sii ipmirdit olu das mii daddjo.

1. muddu: Giella vuodđovuogádat, sullii 1-3 jahkásažžan

- *Sátneriggodat*. Mánát ohppet sániid mat gullet daidda dávviriidda ja doaimmaide maid sii vásihit árgabeaivvis. Sátneohppan manná njozet álggos, muhto 1½–2-jagis ollejit sii nanu «sátnečohkkenáigodahkii» mii bistá sullii jagi.
- *Sátnesojaheapmi*. Mánát geavahišgohtet sátnesojaheami váldonjuolggadusaid. Spiehkasteamat báhcet dábálaččat. Danne lea dábálaš ahte sii lohket *luopmán*, *vievssisat*, *latnái*, *ruksesa* ja *šattii*.
- *Cealkagat ja teaksta*. Mánát bidjet oktii sániid oanehis cealkkan. Dábálaččat eai máhte vuos bidjat oktii mánga cealkaga oanehis mitalussan.
- *Dadjan*. Mánát ohppet eanas jietnadagaid. Dat jienat maiguin sámegeielat mánát rahčet eanemusat, leat tremulánta-r, s-, š- ja d-jietnadat. Olu mánát rahčet maiddá go galget dadjat *k* ja *g*. Dát jienat ráhkaduvvojit hui manábealde njálmimis (guomi dipmá oasis), ja sáhtta ádjánit ovdal go mánát ohppet stivret dán oasi hupmanorgánain. Lea dábálaš ahte mánná dadjá *t* ja *d* dáid jienaid sadjái. Sii dadjet dovva govva sajis ja taniidna kaniidna sajis. Lea maiddá dábálaš ahte mánát guđdet nuppi konsonántta konsonántajoavkkus: *spábba* šaddá *bábba*, *skuovva* šaddá *govvva*.

Golmmajahkásažžan leat mánát oahppan iežaset vuosttašgiela (eatnigiela) váldosárgosiid.

2. muddu: Buorideapmi, stabiliseren ja sátneriggodat, sullii 4-6 jahkásažžan

- *Sátneriggodat*. Sátneriggodat lea hirbmosit lassáan buot mánáin dán áigodagas, muhto lea stuora variašuvdna, dan duohken makkár giellabirrasis mánát leat.
- *Sátnesojaheapmi*. Dál ohppet sojahit: *luomi*, *vieksát*, *latnjii*, *ruoksada*, *šattai*.
- *Cealkagat ja teaksta*. Mánát máhttet ráhkadit guhkit cealkagiid, vuosttažettiin danne go dál máhttet smávvasániid nu go *ja*, *dasto*, *muhto*, *go*, *goas*, *jus*, *ahte*, *dego* j.e. Muhtun mánát máhttet maiddá čatnat oktii mánga cealkaga, nu ahte šaddá smávva mitalussan. Muhto maiddá dás sáhttet leat stuora erohusat.
- *Dadjan*. Jietnadagat ja konsonántačoahkit leat sajis, earret várra *s*-jietnadat.

Sánit ja doahpagat

Sánit leat min govvosat. Dat mearkaša ahte dat čujuhit áššiide lagasbirrasis. Sátni *appelsiidna* sáhttá čujuhit dihto appelsiidnii ja appelsinnaide oppalaččat.

lešalddis lea sánis sihke hápmebealli ja sisdoallobealli. Hápmebealli lea dat movt sátni celkojuvvo dahje daddjojuvvo hupmamis, nappo dat maid mii gullat. (Čállingielas lea hápmebealli nu movt sátni lea čállojuvvo.) Sisdoallobealli ges lea sáni mearkašupmi. Jus eat dieđe maid sátni mearkaša, de sáhttit geahččat sátnelisttus. Doppe gávdnat ovdamearka dihte ahte appelsiidna mearkaša «šaddu mii šaddá appelsiidnamuoras».

Doaba ges lea dat maid guhtege ipmirda sániin – nappo dat siskkáldas govat maid mii oazžut go muhtun dadjá dahje lohká sáni. Min doahpagat eai heive álo oktii sáni mearkašumiin nu go dat lea čilgejuvvo sátnegirjiis. Ovdamearka dihte seaguhit muhtun mánát sihke greippa ja mandariinna appelsiidna-doahpagii. Eará mánát ges soitet oahppan earuhit appelsiinna dain eará šattuin. Deatalaš oassi giellaovdáneamis lea ahte mii dađistaga viiddidit ja nyanseret iežamet doahpagiid. Mii sirret ja juohkit daid bajit doahpagiidda ja vuolit doahpagiidda – ovdamearka dihte borramuš, šaddu, sitruššaddu, appelsiidna.

Deatalaš dovdomearka min doahpagiin lea ahte dasa maiddá gullet assosiašuvnnat ja dovddut mat bohtet min ovdeš vásáhusain. Oallugiin boktá appelsiidna-doaba buriid dovdduid ja muittuid danne go liikojit hádjii ja máhkui, ja danne go leat borran appelsinnaid somás oktavuodain. Appelsiidna muittuha juovllaid ja čuoiganmátkkiid! Earát ges jurddašit vuosttažettiin ahte appelsiinna lea váttis garahit, dainna sturje ja gieđat dulvet.

Nu boktá appelsiidna maiddá dakkár dovdduid mat eai leat nu buorit.

Assosiašuvnnat ja dovddut dahket ahte min doahpagat šaddet čiekŋaleabbon go dalle go dušše gullat sátnegirječilgehusa. Olu rávisolbmot várra dajaše ahte sii ipmirdit mihá buorebut appelsiidna-doahpaga go ovdamearka dihte granateappel-doahpaga. Doahpagat mat eai leat čadnojuvvo vásáhusfierpmádahkii, leat coahkásat ja mii vajálduhttit daid álkibut.

3. muddu: Teakstaovdánamuddu, sullii 6 jagis ja bajás

Sullii gudajahkásažžan sáhttit vuordit ahte muhtun mánát nagodit mitalit oktilis mitalusa almmá dan ahte guldaleaddji dárbaša jearrat vai ipmirda maid mánná oaivvilda, dahje vai mánná ovdánivččii mitalusas. Dán agis gitta ovcci jagi ahkái ohppet mánát mitalanvuogi ja daid grammatihkalaš njuolggadusaid mat gusket dasa movt galgá cealkagiid goddit oktii.

2.3 Guovttegielat ovdáneapmi

Olu mánát Norggas bajásšaddet dakkár ruovttuin gos eai huma dárogiela beaivválaččat. Jus galget doaibmat Norgga servodagas, de fertejit šaddat guovttegielagin.

Vuosttašgiella ja nubbingiella, guovttegielat ja ovttagielat

Vuosttašgiella lea dat giella maid mánná oahppá riegádeami rájes (eatnigiella). Jus eadni ja áhčči hupmaba goabbat giela ruovttus, de oahppá mánná guokte vuosttašgiela.

Nubbingiella lea stuoraservodaga giella, nappo dárogiella Norggas. Mii gohčodit dan nubbingiellan vaikko livččii ge goalmmát giella maid mánná oahppá.

Guovttegielat mánát leat dat geat ohppet dárogiela nubbingiellan, beroškeahtá man guhkás sii leat ollen dárogieloahpuin, ja *ovttagielat mánát* leat sii geat geavahit ovtta ja seamma giela sihke ruovttus ja muđui servodagas.

Jus mánát šaddet gulahallat guovtti gillii ovdal go devdet golbma jagi, de lohkat ahte sii leat oktanis (simultána) guovttegielagat. Dalle ohppet goappašat gielaid vuodđovuogádagaid oktanis (1. muddu). Dát lea dábálaš mánáid dáfus geat bajásšaddet guvttiin gielain ruovttus (guovttegielat bearrašiin), muhto maiddá mánáid dáfus geat álget árrat mánáidgárdái ja deivet nubbingiela doppe.

Jus mánát deivet nubbingiela easka golmmajahkásažžan dahje maŋnel, de dadjat ahte sii šaddet dásiid mielde (suksessiiva) guovttegielagat. Dalle ovdána mánás vuodđovuogádat (1. muddu) nubbingielas, seammás go vuosttašgielas leat ollen 2. dahje 3. muddui.

Gielat dorjot nubbi nuppi

Guovttegielat ovdáneapmi lea ollislaš giellaovdáneapmi mas goappašat gielat ovdánit, ja dorjot nubbi nuppi. Muttuid mielde guovttegielat mánáid nannoseamos giella (vuosttašgiella) doarju guhká geanoheamos giela (nubbingiela) ovdáneami. Lea olu maid mánát dárbbasit dušše ovtta gillii oahppat, ja maid dasto sáhttet sirdit nuppi gillii maŋnel. Dát guoská earret eará dasa masa mii geavahit giela. Guovttegielat mánát máhttet «dahkat» mihá eambo vuosttašgillii go maid dárogillii máhttet. Muhto go máhttet evttohit, mitalit, čilget, dádjut jna. vuosttašgillii, de lea álkit dan sirdit dárogillii maŋnel.

Eatnigiella lea dehálaš iežas identitehta vásiheamis ja máhtus máŋgga suorggis. Buorre ovdánahttojuvvon eatnigiella lea vuodđudeaddji eaktun viidásat gielalaš ovdáneapmái, maiddá go lea sáhka čállingielas ja lohkanipmárdusas.

Mánáidgárddiid rámmaplána, siidu 29

Go ságastallet vuosstašgillii, de huksejit mánát maiddá stuora doabavuorkká. Go sis leat čielga govat dávviriid ja abstrákta áššiid, doaimmaid ja dáhpáhusaid birra, de lea maŋŋel oalle álki oahppat sániid dáidda maiddá dárogillii.

Lea deatalaš ahte guovttegielat mánát aktiivvalaččat besset leat mielde muitalan- ja lohkanbottuin vuosstašgillii. Dákkár dilálašvuodain dáhpáhuvvá olu giellaoahppan, ja oahppat movt muitalusat leat huksejuvvon, ádjána máŋga jagi. Mánát eai sáhte vuordit guldalit muitalusaid ja jitnositlohkat dassázii go máhttet dan dahkat dárogillii. Dalle sii massáše dárbašlaš jagiid giellaovdánemiin goappašat gielaid dáfus.

Dán vuodul lohkat ge mii ahte jus guovttegielat mánát galget šaddat čeahppin dárogielas, de fertet mii nannet vuosstašgiela. Ii leat doarvái dušše dárogielain bargat. Danne ferte mánáidgárdi movttiidahttit mánáid geavahit vuosstašgiela. Sihke guovttegielat veahkkebargit, váhnemat ja stoahkanolbmát geain lea seamma vuosstašgiella – ja áinnas «lohkanolmmái» lagamus mánáidskuvllas – leat deatalaččat vuosstašgiela ovdáneami dáfus, ja nu maiddá nubbingiela ovdáneami dáfus.

Juohke duorastaga čakčamánuš ja golggotmánuš vázziba njealját luohkkálaččat Jospin ja Imran SFO:s mánáidgárdái. Soai leaba lohkanolbmát goabbat mánnái geain lea seamma vuosstašgiella go sudnos. Go olleba dohko, de stoahkaba veaháš mánnáiguin, ovdal go sii čohkkedit lohkat girjji. Sihke skuvlamáná guovttos ja mánáidgárdemáná guovttos illudit dáidda duorastagaide. Giđđat boahriba fas ja lohkaba ođđa girjjiid.

Movt ohppet mánát iežaset nubbingiela?

Mánát ohppet nubbingiela seamma ládje go ohppet vuosstašgiela. Go sii leat aktiivvalaččat gielalaš ovtastallamis, de ohppet ođđa sániid ja fuomášit dađistaga giellavuogádagaide sátnesojaheami ja cealkkahuksema dáfus. Maiddá dás lea deatalaš ahte rávisolmmoš váldá vuostá *sisdoalu* das maid mánná dadjá, *viiddida* máná cealkagiid, muhto *ii divo* máná giela (gč. kap 3.1).

Buohkat geat ohppet nubbingiela, ožžot maiddá ávkki heivehuvvon giella-oahppandilálašvuodain. Mánáidgárdemánát dárbašit heiveheami vuosstažettiin danne vai viiddidit dárogielas sátneriggodaga. Leat dađistaga ráhkaduvvon eambo modeallat ja ávdnasat mat galget struktureret dárogiel oahpahusa mánáidgárddis. Gávdnojit hupmanpáhkát ja giellabusset, govat ja spealut. Jus áigut oastit ávdnasiid, de fertet álo árvvoštallat sáhtta go daid geavahit dakkár vugiin mii movttiidahtta jurddašeapmái ja ságastallamii, ja mii nanne mánáid doabaipmárdusa. Ovdamearkka

dihte gávdnojit mánggalágán govvakoarttat maid ulbmil lea ahte mánná galgá dadjat dárogillii dan dingga maid oaidná govvas. Govvakoarttat sáhttet leat buorit vai mánná beassá dovdat ja ságastallat áššiid birra maid juo diehtá ovdalaččas. Muhto govaid bokte lea unnán vejolašvuohta oahpásnuvvat amas áššiide vai oahpašii odđa doahpagiid. Doahpagat šattaše goit hui coahkásat.

Bargit fertejit (...) movttiidahttit mánáid geain lea guovtte- dehe mánggagielat duogáš leat gielalaččat aktiivvalaččat ja seammás veahkehit sin oažžut buriid *vásihusaid*, mat nannejit sin doabaipmárdusa ja sátneriggodaga dárogielas. Mánáidgárdiid rámmaplána, siidu 35 (min deattuheapmi)

Buorit, heivehuvvon giellaoahppandilálašvuođat leat dakkárat ahte mánát ožžot vásáhusaid, maidda dasto ohppet sániid olu ságastallamiid bokte. Mađi eambo dáidduid mánná geavaha vásihettiin, dađi buorebun šaddá doabaoahppan. Danne sáhttet ge govat maid mánát ja rávisolbmot ieža govvejit, doaibmat bures. Govat veahkehit mánáid muitit mas sii leat leamaš mielde, ja sáhttet leat vuodđun olu ságastallamiidda gos mánát ohppet dárogiel sániid ulbmillaš oktavuodain. Maiddái girjjálašvuodabarggu lea deatalaš láhčit erenoamážit guovttegielat mánáide. Lea čájehuvvon ahte fásta mánnájoavkkut mat geavahit konkrehta dávviriid, doibmet bures dán oktavuodas (Sandvik ja Spurkland 2009), geahča maiddái 39. siiddu. Maiddái ovttagielat mánát ožžot buori ávkki dákkár bargovuogis.

Lesefrø-prošeavtta bokte leat olu girjerádjosat ásahan ossodagaid mánáidgárdiide gos leat olu guovttegielat mánát. Ulbmil lea ahte dát joavku galgá oažžut girjjiid, fásta lohkanđoaimmaid ja buriid lohkanvásáhusaid mat earret eará buoridit mánáid sátneriggodaga. Geahča <http://lesesenteret.uis.no/category.php?categoryID=5121>

Goas leat mánát oahppan nubbingiela?

Go mánát geain lea eará vuosttašgiella go dárogiella álget mánáidgárdái, de boahťa dávjá dakkár áigi go sii šaddet hui jávoheapmin. Sii guldalit iežaset odđa gillii mielde. Muhto mánát eai oahpa giela dušše guldalemiin, sii fertejit maiddái leat oassin ovtastallamis gos ožžot vejolašvuođa ipmirdit juoidá das mii daddjo, ja vástidit geahčastemiin ja rumašgielain. Lea ge dávjá hui somá go mánát viimmat álget dadjat sániid dárogillii.

Oažžu rehkenastit ahte ádjána sullii guokte jagi ovdal go nubbingiella lea nu ovdánan ahte máhttet čielgasit hupmat konkrehta beaivválaš áššiid birra «dás ja dál»-oktavuodain. Muhto ádjána gaskal vihta ja čieža jagi ovdal go nubbingiella lea nu ovdánan ahte šaddá jurddašeami, čuolbmačoavdim ja oahppama reaidun (Hyltenstam 1996).

2.4 Čállingiela ovdáneapmi

Mánáid čállingiella ovdánišgoahhtá árra mánáidgárdeagis. Dat álgá go mánát ožžot vuosttaš govaid das mii lohkan ja čállin lea. Go mánát leat mielde lohkan- ja čállindoaimmain, ja go sii suokkardit čállima earáiguin ovttas, de sii dadistaga ohppet čállingiela. Lohkan- ja čállinovdáneapmi lea oktilis proseassa. Mánát eai joavdda liikka guhkás mánáidgárdeagis, ja proseassa joatká skuvllas.

Čállingiella – sihke koda ja sisdoallu

Go mii čállit, de mii kodet dan čálamearkkaiguin (bustávaiguin, čállojuvvon sániin). Go mii lohkat, de mii čoavdit čállingiela kodaidda nu ahte gávdnat sisdoalu das mii lea čállojuvvon. Dat gii galgá oahppat čállit ja lohkat, ferte danne máhttit sihke sisdoalu ja ieš kodema. Mánáidgárddi deataleamos bargu lea bargat sisdoaluin. Dan dahkat go ovddidit mánáid sátneriggodaga ja addit sidjiide buriid doahpágiid ja viiddis ja mánggabealat vásáhusaid muitalemiin ja jitnositlohkamiin, nu ahte sii ohppet čuoovvut ja guldalit muitalusa álggus gitta lohppii. Go mii lohkat jitnosit mánáide, de berret maiddáid váldit sin mielde ságastallamiidda gos besset geavahit dieđuidda teavsttas ráhkadit relevánta vuordámušaid dasa mii viidáseappot dáhpáhuvvá, geahča maiddáid kap. 3.3.

Go galget oahppat ipmirdit čállojuvvon teakstakodaidda, de dárbašit mánát gielaláš dihtomielašvuoda.

Gielalaš dihtomielašvuoha

Mánáin lea gielalaš dihtomielašvuoha go leat fuomášan ahte giella lea fenomena man birra sáhttet hupmat. Lea dat ahte máhttit molsut perspektiivva sáni sisdoallobearis (maid sátni mearkkaša) sáni hápmebeallái (movt dat čuođjá). Mánáidgárdeagis lea gielalaš dihtomielašvuoda deataleamos hápmi diehtit mii sátni lea, ja ahte sánis leat jietnadagat. Gielalaš dihtomielašvuoha lea eaktu jus mánna galgá nagodit čoavdit čállingiella koda. Gielalaš dihtomielašvuoda haga eai ipmir mánát gažaldagaid nu go «Guđiin jienain álgá *beaivváš*?» Sii jurddašit beaivváša birra mii lea almmis, mii lea jorbbas, fiskat ja báhkas, muhto mas ii leat jietna. Guđajahkásaččat rehkenastojuvvojit leat alimus agis ovddidit nanu gielalaš dihtomielašvuoda, muhto vuodđu biddjo olu ovdal riimmaid, divttaid ja gielastoahkamiid bokte (gč. kap. 3.2).

Mánás ovdána maiddái gielalaš dihtomielašvuoha čállingiella vásáhusaid bokte. «Mii die čuožžu?» jerret sii dávjá ja cuigot čállojuvvon sátnái. Ságastallamat čállojuvvon teavstta birra dahket olu mánáide álkibun «oidnit» giella ja hupmat dan birra.

Árra čállin

Mánát oidnet čállaga juohke sajis: biktasiin, stoahkanhearvadoasain ja duhkorasmaidnosiin, njálggabáhpiriin, borranbeavddis, mátketelefovnas ja šearpmain, čállosiin, plakáhtain ja šilttain – girjjiid, aviissaid ja bláđiid lassin. Áiggi mielde fuomášit ahte čála viggá «muitalit» juoidá, ja seamma ládje go njálmálaš giella ovdána, de ohcagoahká mánna maiddái eahpedihtomielaččat vuogádaga ja njuolggadusaid čállingielas. Daid čállindoaimmaid vuodul maid mánát ieža álggahit, sáhttit hupmat iešguđetge ovdánanmuttuid birra:

- 1 *Diehtit ahte čállin lea eará go sárgun.* Mánát čájehit liánttain ja báhpiriin ahte sii dihtet ahte čála lea sirrejuvvon smávit ovttadagaide (bustávaide ja sániide). Sii áđđestallet čaladovdomearkkaid maid oidnet birrasis, ovdamearkka dihte ahte čála čuovvu linjjáid. Dađistaga sáhttet deavdit olles árkká čálaáđđestallamiin (nu gohčoduvvon stoahkančállimiin). Muhtumat sáhttet maiddái «lohkat» dákkár teavsttaid miellagovahallamiin.
- 2 *Guorahallat bustávaide.* Mánát čállet bustávaide dahje bustávvasullasaš mearkkaid. Dábálaš ovdamearka lea E mas leat beare olu doaresázut. Dábálaččat lávejit álgit oahpahallat čállit bustáva mii iežaset namas. «Mu» bustávva lea deatalaš identitehtaovdánemis.

- 3 *Olles sániid čállin*. Mánát čállet ovttaskas sániid maid leat oahppan bajiloavvi. Dávjá sárgot sii iežaset gova ja čállet iežaset nama árkii. Sárgumiidda maid háliidit addit muhtuma geas beroštit, čállet sii «geas-geasa»-teavstta: Eadniá Jakobis. Sárguma ja teavstta bokte čájehit sii sihke identitehta ja oktavuoda earáide, ja váldet vuosttaš lávkkiid čálalaš gulahallamii. Muhto sii eai leat vuos čoavdán čállingiela koda!
- 4 «*Jietnadagaid mielde*»-čállin (fonologalaš čállin). Mánát leat fuomášan jietnadaga ja bustáva oktavuoda ja leat álgán analyseret sániid jietnadagaide. Dál čállet sii bustávaid daidda jietnadagaide maid nagodit gávdnat sániin. Hupmamis lea álkimus earuhit konsonánttaid, danne váilot dávjá vokálat mánáid áramus čállojuvvon teavsttain, ovdamearkka dihte GVA go galget čállit *gova*, MN go galget čállit *mun* ja ÁBRVÁ go galget čállit *ábiruvvá*. Álggos ferte son gii galgá dákkár teavsttaid lohkat, leat mielde čállindilálašvuodas jus galgá ipmirdit maid mánna lea čállán.

Mañemus muttu dán ovdáneamis, *ortográfalaš čállima*, jokset mánát muhtumin go leat skuvlaagis. Dát mielddisbukta ahte sii leat oahppan riektáčállinnjuolggadusaid ja čállet buoremuddui riektá.

Árra lohkan

Go galget oahppat čoavdit čállojuvvon teakstakoda, de šaddet mánát čađahit seamma muttuid go čállimis.

- 1 *Logoid lohkan*. Mánát máhttet čujuhit dihto logoid (fitnodatmearkkaid) ja dadjat: «Die čuožžu lego» dahje «Die čuožžu coca cola». Sii dulkojit ollislaš hámi. Sii eai loga bustávaid vehkiin, muhto dat leat goitge deatalaš lávki lohkama guvlui.
- 2 *Olles sániid lohkan*. Mánát dovdet ovttaskas sániid, ovdamearkka dihte iežaset nama ja deatalaš olbmuid nama, *geas*, *geasa* ja muhtun eará sániid. Dán dásis eai leat vuos čoavdán čállingiela koda.
- 3 «*Jietnadagaid mielde*»-lohkan (fonologalaš lohkan). Dál leat mánát fuomášan jietnadaga ja bustáva oktavuoda, ja leat álgán godđit oktii jietnadagaid sátnin. Čállingiela koda lea dál čoavdojuvvon!

Mánát jokset hárvve mañemus muttu dán ovdáneamis, *ortográfalaš lohkama*, mánáidgárdeagis. Ortográfalaš lohkan mearkkaša ahte koda-čoavdin dáhpáhuvvá automáhtalaččat.

Čálalaš gulahallan ii dáhpáhuva dušše bustávid bokte

Mánáid čálalaš gulahallama guorahallan ii leat dušše teavsttaid birra mat leat čállojuvvon bustávaiguin. Mánát fuomášit, dulkojit ja geavahišgohtet maiddá i earalágán mearkkaid, ovdamearkka dihte modjenjálmmiid ja váimmuid. Árra čállin lea dávjá čadnojuvvon sárgumiidda, main maiddá leat dakkár mearkkat main lea oaivil, ovdamearkka dihte leat čuvgesrukses ivdni ja guhkes čalbmeguolggat feminitehta mearkkat.

Hallvard, fargga 5 jagi

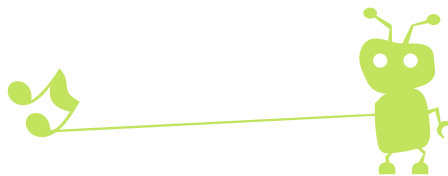
Njealjejahkásaš Ragnhild lea ožžon riegdánbeaivebovdehusa Hallvardis. Hallvard lea ieš, veaháš vehkiin, čállán Ragnhilda nama kortii. Dakko gokko livččii galgan leat čuokkis i-bustáva bajil, lea son baicca sárgon váimmu. «Mun jáhkán ahte Hallvard lea veaháš liikostan munnje!», logai Ragnhild go oinnii koartta.

Min mánáidgárddis

- Leat go mii dihtomielaččat das movt mii geavahit giela (makkár gielladaguid mii dahkat) mánáiguin ovtta ovtta dábálaš beaivvis?
- Movt bargat mii buot vai *buot* mánát – sihke ovttagiellagat ja guovttegiellagat – ožžot buori doabaipmárdusa?
- Maid dahkat mii guovttegielat mánáid ektui min mánáidgárddis ovddidan dihte vuosttašgiela?
- Man muddui *oaidnit* ja doarjut mii mánáid árra čállingiellaovdáneami?

Loga eambbo

- giellaovdáneami birra, Espenakk j.e. 2007
- giellageavaheami ovdáneami birra, Valvatne ja Sandvik 2007 (kap. 4) ja Høigård 2006 (kap. 2)
- movt mánát ohppet giellavuogádagaid, Høigård 2006 (kap. 3)
- guovttegielat ovdáneami birra ja dárogiela birra nubbingiellan, Valvatne ja Sandvik 2007 (kap. 7), Sandvik ja Spurkland 2009 (1. oassi) ja Kibsgaard ja Husby 2009. Geahča filmma *Med språket som døråpnet – om språkstimulering av minoritetsspråklige barn*. (Giella rahpá uvssaid – minoritehtagielat mánáid giellanannema birra).
- Mánáid árra čállima birra, Høigård 2006 (kap. 8 ja 9) ja Lorentzen 2001
- hupman- ja čállingiela giellaovdáneami ja giellanannema birra, Hagtvet 2002

3 Giellanannen mánáidgárddis

Mánáid giella ovdána go ovtastallet eará olbmuiguin. Sii fertejit maiddáid dovdat persovnnalaš beroštumi ja persovnnalaš ávkki iešgudetge gulahallandilálašvuodain. Vihtta doaimma leat erenoamáš ávkkálaččat mánáid giellaovdáneami dáfus:

- buorre ságastallan
- riimmat, hoahkamat, divttat ja lávlagat
- mitalusat ja jitnositlohkan
- stoahkan
- čállingiela suokkardallan

3.1 Mánáidgárdi gos leat buorit ságastallamat

Go mii jearrat gažaldagaid, de bovdet mii mánáid mielde ságastallamii, ja nu maiddáid gillii. «Lea go du libar lossat? Galge go molsut lihpara?» dadjá rávisolmmoš njuoratmánái gii veallá molssodanbeavddi nalde. Rávisolmmoš ii vuordde vástádusa gažaldagaide, muhto dat leat vuorromolsunsignálat mat mitalit mánái ahte dál lea su vuorru addit munnje signála!

Rávisolbmot fertejit dustet *sisdoalu* das maid mánái viggá gaskkustit, dat lea buoremus vuohki nannet giellaovdáneami. Mađi nuorat mánái lea, dađi deatalaččat lea ahte mii namuhit dan mii gidde sin fuomášumi ja vástidit nu ahte mii duodaštit sisdoalu ovdal go joatkit sága. Go jahkásaš dahje guovttejahkásaš geahččá láseráigge olggos mánáidgárddis ja dadjá: «Eanni biina!», de sáhhtá rávisolmmoš čájehit ahte son lea ipmirdan sisdoalu dan bokte ahte vástida: «Juo, die lea eatni biila». Dasto sáhhtá joatkit: «Dál boahhtá eadni du viežžat». Go njealjejahkásaš mitala: «Mun ožžon ikte guokte vielpáid!» dahje «Mun ožžon ikte guokte vielppisa!», de lea mihttu áibbas čielgasit hirpmáhuhttit rávisolbmo. Dalle lea buoremus vástádus rávisolbmoss čájehit rumašgielain ja jienain ahte son lea hirpmáhuvvan: «Olles GUOKTE vielpá ožžot?», ovdal go kommentere: «Dat gal lei oba olu!»

Mii dáhpáhuvvá jus divvut máná giela?

Ovddit ovdamearkkain viiddida rávisolmmoš dan maid máná dadjá. Viiddidit mearkkaša ahte mii geardut máná cealkámuša veaháš rievdadeamiin, nu ahte cealkagis šaddá rievttis gielalaš hápmi (dat mearkkaša dakkár hápmi mii heive rávisolbmo hupmamii). Nu sihkkarastit ge ahte máná dađistaga gullá giela dan hámis man guvlui leat bargame. Viiddideapmi ii leat seamma go *divvut* máná giela. Go mii divvut giela, de mii čalmmustahttit spiehkasteami: «Ii leat vielpáid/vielppisa, muhto vielpá». Smávva mánát ipmirdit dábálaččat dušše *ahte* sii leat dadjan juoidá boastut, iige *mii* lei boastut, go vásihit diekkár divvumiid. Jus rávisolbmot divvot olu, de eai oahpa embbo giela birra, muhto baicca dan ahte ii leat somá ságastallat.

Árgabeai-ságastallan

Buorit ságastallamat dáhpáhuvvat vaikko gos, vaikko goas, ja sáhttet leat vaikko man birra, ja leat árgabeai ságastallamat, ovdamearkka dihte boradettiin, stoagadettiin ja gárvodettiin, mat leat dábálaččamus ja deataleamos ságastallamat. Lea deatalaš ahte mánáidgárdebargit vuoruhit ságastallat mánáiguin ja maiddái gaskaneaset.

Mánát ožžot dađistaga ságastallangelbbolašvuoda: Sii máhttet dustet ja addit vuorromolsunsignálaid, sii máhttet čuovvolit iežaset ja earáid árvalusaid, ja sii máhttet doalahit ja joatkit sága. Dán leat sii oahppan go leat oassálastán olu iešgudetlágán ságastallamiin.

Go rávisolbmot ságastallet eanet mánáiguin, de lea deatalaš ahte buot mánát besset leat aktiivvalaččat. Dan nagodit ovdamearkka dihte go jearrat: «Ipmirdeiddet go maid Tiril oaivildii?», «Lei hirbmat gelddolaš Asif, it go gearddut vai buohkat gullet?» Olles ságastallamis lea deatalaš váldit buohkaid searvá, nu ahte ságastallan ii leat dušše rávisolbmo ja ovtta máná gaskka ain hávális.

«Dás ja dál»- ja «doppe ja dalle»-ságastallamat

Nuoramus mánáid dáfus ferte leat sáhka dan konkrehtalaš dilis mas sii leat, ja ságastallamat dan birra mii dáhpáhuvvá «dás ja dál». Dađistaga ohppet dakkár giela mii ii leat dilálašvuodaid duohken, «doppe ja dalle»-giela. De máhttet mitalit vásáhusaid birra mat leat leamaš, áššiid birra maidda illudit, ja dinggaid ja olbmuid birra mat eai leat konkrehtalaččat juste dáppe ja dál.

Ságastallamat mánáid vásáhusaid ja beroštumiid birra

Eai buot ságastallamat mánáid ja rávisolbmuid gaskka leat liikka buorit. Heajos ságastallan lea ovdamearkka dihte dakkár ahte rávisolmmoš háliidivččii ieš hupmat eanemus, dahje ahte rávisolmmoš ii guldal maid máná dadjá. Dalle sáhttá máná massit beroštumi ságastallat. Buori ságastallamis vásiha máná ahte sin sáhka lohkkoujvvo. Dat boktá miela hupmat ja fanuhit dobbelebbui gielalaččat. Dát lea erenoamáš deatalaš guovttegielat mánáid dáfus ja mánáid dáfus geain iešgudetge sivaidd geažil sáhttet leat váttisvuodat oážžut earáid ipmirdit. Dás fertet mii čájehit beroštumi gulahallama ulbmilii: Maid don háliidat mitalit munnje?

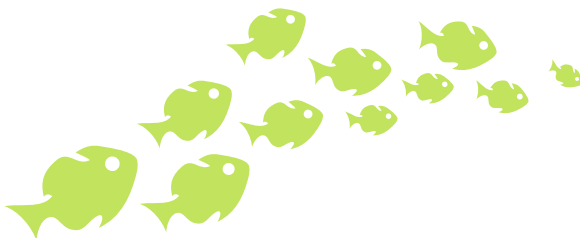
Lea buorre vuoddu ságastallat juoga man birra maid mánna lea vásihan. «Muittát go dalle go leimme gávppis? It go mital earáide dan ártegis fearána maid doppe vásiheimme?» «Maid don barget iežat riegádanbeavivi?» sáhttit jearrat, ja nu jorragoahtá sáhka. Dalle addit mánna vejolašvuoda mitalit, ahte beassá ieš välljet man birra háliida mitalit, ja maiddá doalahit sága veaháš guhkit áiggi. Smávva mánáid dáfus, ja mánáid dáfus geat leat oahpahallame dárogiela, lea deatalaš jearrat gažaldagaid maid mii diehtit sii máhttet vástidit. Dalle sáhtta ovdamearkka dihte «Mu girji» leat buorre vuolggasadi máná vásáhusaide. Dákkár girjiin leat govat máná bearrašis ja ruovttus. Girjijis sáhttet maiddá leat sárgosat ja eará dinggat maid mánna lea ráhkadan, govat mátkkiin main mánna lea leamaš mielde, stoahkanhearvvat maidda liiko buoremusat, ja soitet maiddá leat muhtun dábalaš sáni máná vuosttašgillii.

Gažaldagat mat movttiidahttet

Ságastallamis leat olu ja iešgudetlágán gažaldagat, ja muhtun gažaldagat jorahit sága buorebut go earát. Rabas gažaldagain eai leat ovdalgihtii mearriduvvon vástádušat, ja nu ožžot ge buohkat vejolašvuoda ovddidit iežaset oaiviliid. «Maid dii oaivildehpet ahte mii galgat dahkat dál?» Olu ságastallamiin mánáiguin diehtit mii geat jearrat, mii «rávisolbmuid» vástáduš lea, muhto mii jearrat goitge. Danne go mii *háliidit* gullat maid mánat dadjet, ja mii *háliidit* humadit singuin. Rabas gažaldagat bovdejit viidáset ságastallamii, ja gitta gažaldagat ges sáhtta vástidit *Juo, li* dahje *In dieđe*. Gitta gažaldagat sáhttet muhtumin loahpahit viidáset ságastallama. Olu ságastallamat álggahuvvojit goitge gitta gažaldagaiguin mat ásahtit oktavuoda máná ja ságastallanfáttá gaskka, danne go ulbmil lea divvut gažaldagaid mat movttiidahttet sin ságastallat ja mitalit. «Leat go dáppe ovttasge eallit ruovttus?» Mánáid vástádušat dákkár gažaldagaide leat čadnojuvvon ángiruššamii ja vásáhusaide, ja danne boktet ge beroštumi fáddái.

Giellanannenperspektiivvas leat ságastallamat giela birra erenoamáš deatalaččat (gč. maiddá 32. ja 34. siidduid.) Čuovvovaš ovdamearkkas čájeha rávisolmmoš beroštumi máná gielalaš fuomášupmái ja bovde viidáset guorahallamii giela birra:

*Tilde (5-jahkásaš): Mun gohčodin akvariuma guollebollun dalle go ledjen unni!
Rávisolmmoš: Movt don ges fuomášit nu vuogas sáni go guollebollu?*

Ráhkkanahttán ságastallamat

Ráhkkanahttán ságastallamis lea rávisolmmoš ovdalgihtii plánen gažaldagaid mat sáhttet boktit mánáid fuomášumiid ja jurdagiid. Dáid ságastallamiid ulbmil lea bisuhit mánáid beroštumi ja oažžut sin ságastit dihto fáttá birra guhkit áiggi badjel, ja rávisolbmoss lea sátnestivrejeaddji rolla, nu ahte eai šatta soaittáhatassosiasuovnnat. Ii leat mihttu ahte rávisolmmoš galgá iežas ságastallanplána bágget čadahuvvot. Mii galgat čadat guldalit, improviseret ja leat gergosat jođihit mánáid iežaset árvalusaid viidáseappot, ovdamearkka dihte odđa gažaldagaiguin mat jođihit sága ovddos. Ráhkkanahttán gažaldagaid sáhttit geavahit jus sáhka bisána, dahje jus galgat stivrestit sága ovttá lávkki viidáseappot.

Jus galgat oažžut buori ovttasdoaimma, de sáhtta leat vuogas juohkit mánáid smávit joavkkuide. Dasa lassin fertet várreret áiggi. Ráhkkanahttán ságastallamiid ovdamearkkat leat ságastallamat giela birra drámá bokte (34. siidu), girjjálaš ságastallamat (41. siidu) ja filosofalaš ságastallamat.

Filosofalaš ságastallamat gieđahallet filosofalaš fáttáid, muhto lea seammás metoda movt iskat doahpágiid, ákkaid ja oktavuodaid. Filosofalaš ságastallamis lea rávisolmmoš guhte stivre sága dan bokte ahte jearrá gažaldagaid mat hástalit mánáid ja bidjet sin jurddašit ja ákkastallat iežaset vástádusaid. Filosofalaš gažaldat lea vuodđogažaldat masa sáhttet leat olu iešgudeflágán vástádusat. Filosofalaš ságastallamiid áigeguovdilis fáttát sáhttet leat: Mii lea olmmáivuohta? Mii lea lihkku? Man olu diŋggaid dárbašit mii oamastit? Mii lea nieiddaid ja bártniid erohus? Mii dáhpáhuuvvá go olmmoš jápmá? Dás eai leat vástádusat mearrideaddjit, muhto ieš digaštallan ja guorahallan maid mánát čadahit go ságastallet gaskaneaset ja rávisolbmuin.

Go bargá etihkain, oskkuin ja filosofijain de galgá mánáidgárdi váikkuhit ahte mánát vásihit ahte vuodđudeaddji gažaldagat leat dehálaččat, danin go dat addet vejolašvuoda ja jaskatvuoda imaštallat ja jurddašit, ságastallat ja muitalit.

Mánáidgárddiid rámmaplána, siidu 39

Sihke girjjálašvuoha ja filosofija addá mánáide vásáhusaid ja «vuoddoávdnasiid» ovddidit imaštallama, smiehttama ja reflekšuvnna dáidduid. Mánát ovdanbuktet iežaset oainnuid, sii vurdet vuoru, sii guldalit ja jotket earáid jurdagiid. Bargoveagas mas lea mokta ovdána buorre gelbbolašvuoha eai ge dárbašat nu olu ráhkkanit. Rávisolbmuid stivren ságastallamat sáhttet maiddái fáhkkestaga badjánit.

Min mánáidgárddis

- Movt ja gos šaddet min mánáidgárddis dat buorit ságastallamat?
- Movt sáhttit mii movttiidahttit maiddá «jaskes» mánáid oassálastit ságastallamiin?
- Movt lámčit mii diliid ráhkkanahhton ságastallamiidda mánáidgárddis?
- Man muddui váikkuhit rávisolbmuid gaskanis ságastallamat min mánáidgárdái?

Loga eambo

- dialoganávccaid ovddideami birra, Høigård 2006 (kap. 2.3)
- ságastallama birra bargovuohkin, Hoel ja Helgevold 2007
- jítnositlohkama ja dialoga birra, Hoel 2008
- filosofalaš ságastallamiid birra, Olsholt j.e. 2008

3.2 Mánáidgárdi gos leat riimmat ja hoahkamat, divttat ja lávlagat

Stuora diimmut cohkket

tikk – takk

tikk – takk

Boktindiibmu lohká

tikk tikk, takk takk

tikk tikk, takk takk

Muhto smávva giehtadiimmut

savkkástallet

tikke takke,

tikke takke,

tikke takke, tikk

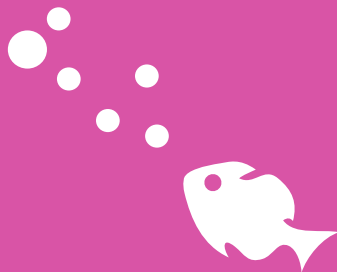
Giela bokte sáhttit mii gaskkustit dieđuid, vásáhusaid ja beroštumiid – ja eará mii lea čadnojuvvon giela sisdoallobeallái. Muhto verbálagiella lea maiddá jietnadagat ja jietnaseaguhusat mat ráhkadit čuojaid ja ritmmaid – gielas lea hápmbealli. Dikta diimmuid birra ii leat somá vuosttažettiin danne go dat oahpaha midjiide áiggi birra. Dat boktá beroštumi ritmma ja jienaid geažil. Stuora diimmut orrot leame njoazit ja lossadat, ja mii lohkat njozet dáid diimmuid birra. Ja leaktu stuorru smávit diimmuid coahkkima mielde. Dat gii guldala divtta, soaitá vásihit dego livččii čohkkáme jur coahkki diimmuid gaskkas!

Gomuvuođa guossit

Almmidolat skábman ihtet,
čuovgan, illun buohkaide
Mánoheahpin suoivvanat
čuvvot čábbát muohttagis

Buolaš beašká, duottar oadđá,
Muohta suodjin galbmas vuostá,
Guoldu muohttat jodiha,
Rokkiid, balsaid dásseha
Suddet jogat, bivlet vielttit,
Geasi guvlui luondu johtá

(Merja Aletta Ranttila girjjis
Gomuvuođa guossit)

Stoaga máná julggiiguin

Vázzit meahccái
Vázzit meahccái
Čuollat muoraid
Čuollat muoraid
Galbmojit juolggit
Galbmojit juolggit
Viehkaliit ruoktot
Viehkaliit ruoktot
Eatni (áhči) lusa

(Árbevirolaš hoahkan. Doala
máná askkís ja stoaga su
julggiiguin)

Gii manai meattá?

Gii manai meattá?
Njoazes, njeazzás Neattá.

Gii bođii sisa?
Lášmes, leaikás Liisá.

(Ardis Ronte Eriksen)

Dálvecizáš

Di, di, di - cizáš girdá
Ohcá buoidebihtá.
Njuiku muoraid, nurkkiid meaddil,
Dáhttu njálbmái smolddi.

Di, di, di – cizáš civká,
Muoraid gaskkas livká.
Seaivu biergoluovi ravdii,
Njaskkot buhtes buoiddi.

(Hans Aslak Guttorm))

Stoaga máná ámadajuin

Skoalkalan uksii (skoalkal máná gállui)
Guovlalan láseráigge (guovlla máná čalmmiid)
Bonjastan čoavdaga (bonjas máná njuni)
Sihkaskan gápmagiid (Sihkas máná njunevuoli čuvddiin)
Ja manan vissui (Cokka suorpmaid máná
čeabetráigái)

(Árbevirolaš hoahkan)

Vuonccis

Gakk, gakk, gakk - gakk, gakk, gakk,
vuonccis giela dahká,
gakk, gakk, gakk - gakk, gakk, gakk,
ale mana lahka.

Gakk, gakk, gakk - gakk, gakk, gakk,
gea, go vuonccis monne.
gakk, gakk, gakk - gakk, gakk, gakk,
monni veallá donne.

Váldde moni gihtii.
Deavdde monnelihti.
Doalvvo sisa áhkkui,
gii moniid bidjá gáhkku.

Donne = duo

(Ardis Ronte Eriksen)

Vásáhus hábmejuvvo go sánit tikk ja takk geardduhuvvojit nu mángii. Tikk, takk, *tikke* ja *takke* leat nu gohčoduvvon jietnagovvideaddji sánit (onomatopoetikon) – mat leat deatalaččat mánáidstohkosiin (biillaid motovrajietna), govvaráiddu (*Pang! Krasj!*) ja lávlagiin ja poesijas («Gásk gásk ruohta ruohka njamm njamm hurr!»).

Giella dáidun ja musihkalaš fenomenan

Riimmat, ritma, lihkadeapmi, čuodja ja jietnagovvideaddji sánit sáhttet addit midjiide dáidoipmárdusaid ja estehtalaš vásáhusaid. Giella sáhtta vásihit ártegin, miellagiddevažžan, čáppahin dahje fastin. Giellalaš govat sáhttet ráhkadit dákkár vásáhusaid, go eahpeolmmošlaš fenomenat ožžot olmmošlaš iešvuodaid (nugo duottar oadđá). Giellalaš govat sáhttet ráhkadit miellagiddevaš perspektiivvaid oahpes fenomenaide – ovdamearkka dihte Merja Aletta Ranttila divttas leat násttit «almmidolat» (metafora).

Mánát stohket ieža sániiguin, ja giellastoahkamis lea iešalddis árvu, nu go buot eará stoahkamis. Unnimus mánáid dáfus lea giellastoahkan maiddái fysalaš, ovdamearkka dihte «vázžit meahccái-» ja «ámadadju»-stohkosiin. Dákkár stohkosat addet mánáide buriid vásáhusaid rimmain ja ritmain, mii lea čadnojuvvon rumašlaš lihkadeapmái. Mánát sáhttet dovddahit buorreovuoda riimmaiguin. Soaitá leat suohtaseabbo dadjat giitu giitu dan sadjái go dušše giitu, ja plingeling soaitá leat hearvát gullat go dušše pling. Muhtun áigodagaid sáhttet mánát ohcat humoristtalaš riimmaid namaide.

Riimmaid, hoahkamiid ja lávlagiid geavaheapmi lea buorre buot mánáid giellaovdáneapmái, maiddái danne go seamma teavsttat geavahuvvojit ain ođđasit ja ođđasit. Smávvamánáid ossodagas sáhttet mánát leat mielde lávlume guhkes, muitaleaddji lávlagiid ovdal go ieža máhttet ráhkadit dievaslaš cealkagiid dahje muitalit maidege. Riimmat ja lávlagat leat dego «njuolggogainnut» gillii. Dát guoská maiddái guovttegielat mánáide. Sii máhttet lávlut, ja sáhttet maiddái máhttit hoahkamiid, vaikko eai soaitte ge ipmirdit buot sániid. Olu hoahkamiin leat maiddái «tulljasánit», ja dalle ii leat sániid mearkkašupmi deatalaš. Riimmat ja hoahkamat bidjet mánáid ovttá dássái go illudit sániid, ritmmaid ja lihkadeami dihte – buohkat sáhttet searvat.

Smávvamánáid ossodagas muhtun vuostáiváldinmánáidgárddis lávlot bargit olu mánáiguin. Bargit geavahit maiddái spontánalávluma iežaset doaimmaid birra. Eva lávlui earret eará «bassat gieđaid, bassat gieđaid» go veahkehii mánáid giehtabassamiin. Hamza ii lean vuostáiváldinmánáidgárddis bargit olu mánáiguin. Bargit geavahit gulle bargit go son dađistaga huradii «bassat gieđaid, bassat gieđaid».

Gielalaš dihtomielalášvuohta: Hupmet jietnadagaid, sániid ja giela birra!

Giela estehtalaš bealli lea vuoddoášši. Giela sáhhtá dovdat ja návddašit, ja dat lea stoahkama ávnnas. Dákkár stoahkanguorahallan giela dáfus lea maiddá deatalaš doaibma giela metaperspektiivva ovddideami dáfus, maiddá gohčoduvvon *gielalaš dihtomielalášvuohtan* (20. siidu). Dát ovdáneapmi lea dan birra ahte mánná galgá šaddat dihtomielalažžan ahte giella ii leat dušše sisdoalu birra (*maid* mii dadjat, gullat, lohkat), muhto maiddá dan birra ahte *movt* giella lea huksejuvvon jietnadagaiguin, sániiguin ja cealkaiguin. Muhtumin álget mánát kommenteret iežaset ja earáid giellageavaheami. Sii soitet fuomášit ahte smávit mánát sojahit dahje dadjet sániid boastut («dat dajai sihkkaldahka ii ge sihkkaldat!») Sii njulgejit iežaset giellageavaheami («mun dadjen *stugadansuollu* in ge *sugadanstuollu!*») ja sii buohtastahttigohtet sániid mat sulastahttet («*terrier* lea measta seamma go *Terje!*»). Diekkár kommentárat čájehit ahte mánát leat deatalaš giellaovdánanáigodagas, ja mánáidgárdebergit fertejtit beroštit dán ovdáneamis ja addit mánáide positiivvalaš dieđuid ja gielalaš hástalusaid. Cuvccasteapmi lea deatalaš šaŋŋer mánáide dán áigodagas. Mii dovdat ahte dál sii ipmirdit ja ávkástallet gielalaš, humoristtalaš áššiiguin. Cukcasat hástalit mánáid ipmirdit sániid mearkkašumi: «Bárdni bodii ruoktot njuovahagas ja dajai áhččái: odne mun lean beavvi njuovvan. Áhčči vástidii: Danne beaivi ii leat ge odne oidnon».

Dihtomielalášvuohta giela jietnadatbealis lea mearrideaddji mánáide geat galget čoavdit čállinkoda ja oahppat bustávaid ja jietnadagaid oktavuoda. Bustávva lea mearka, dat lea oinnolaš, juoga maid mii oaidnit. Muhto *movt gullo M?* Dahje *S*, ja *R?*

Riimmat leat buorit vuogit guorahallat giela jietnadatbeali, danne go riimmat leat dakkárat ahte sáni jietnadagat sulastahttet. Dállu- ja stállu-sániin lea riibma danne go dat daddjojuvvojit measta seamma ládje. Muhtun mánáiddivttain lea loahppariibma, dat mearkkaša ahte guovtti linjá maŋemus sániin lea riibma. Muhto riibma sáhhtá maiddá leat seamma linjás, sániin mat leat lahkálaga, nu go «Ánin, dánin, dáhpán, sion». Jus háliida sihkkarastit progresaivna jietnadagaid guorahallamis, de lea álgošuočča (allitterašuvdna) erenoamáš miellagiddevaš. Dalle ohcá sániid mat álget seamma jietnadagain (Postmann Pat), ja dákkár guldaleapmi ja jienaid «máistašeapmi» sáhhtá leat sihke stoahkama ja gielalaš smiehtama vuodđun. «Mu fatnasis leat» sáhhtá leat áigeovuodilis stoagus mánáidgárdi boarráseamos mánáide. Divttaid main lea álgošuočča sáhhtet buohkat guldalit ja geardut oktii njálmmiid, maiddá unnimus mánát ja sii geat leat oahpahallame dárogie. Dovddus dikta mas lea bustávvariibma lea «Runde, rare Rulle Rusk» maid André Bjerke lea čállán, ja gávdnojit olu dákkár sullasaš mánáiddivttat, maiddá mánáid-ABC:t (maiddá gohčoduvvon «čáppagirjjálaš ABC:n dahje «dikta-ABC:n»).

Movt mii sáhttit lihkostuvvat dákkár divttaid gaskkustemiin?

Go Sápmái boahtá giđđa

Sámi mánát gullet suohttas:

mo dál dálvi vuoittáhallá.

Ruohča, ruoškkas, stuhča, bávkkas

Gullo guhkás, spoahkáhallá.

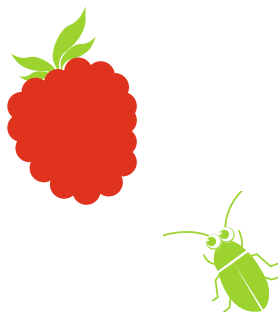
Jogat soktan duolddadallet,

Stuorra deanut jieraid gálget.

Oppa luondu spargá, sparrá,

Gáddi, geađgi, mielli spahčá.

(Hans Aslak Guttorm)

Sátneŋstullamat

Suorbmasátneŋstullamat

Juolgesuorbmaŋstullamat

Lohkansátneŋstullamat

Čagalduhttinstullamat

Sugadit askkis-stullamat

Gos mánná? – stullamat

Divttaid ja hoahkamiid njálmmálaš ovdanbuktin lea deatalaš, jietnakvalitehta geažil. Dalle ferte deattuhit dadjama, vai kvalitehta boahtá ovdan. Hans Aslak Guttorm lea čállán divtta dan birra go giđđa boahtá Sápmái. Dás daddjojit maŋŋálaga sánit nugo *ruohčá, ruoškkas, stuhča*. Gaskkusteaddji ferte deattuhit dáid jietnagovvideaddji sániid!

39. siiddus mii čállit ahte konkrehta dávviriid (dinggaid, govvoŋsiid) geavaheapmi sáhtta leat buorre go galgá gaskkustit teavsttaid main eai leat govat, ovdamearkka dihte divttaid. Movt sáhtta buoremusat ovdanbuktit divtta giđa boahtima birra mánáide geat eai leat gullan dan ovdal? *Sáhtta* dadjat «Dál áiggun lohkat ovttá divtta» - ja de álgit. Sáhtta maiddái ráhkadit magiija ja vuordámušaid dan bokte ahte bidjá

gieda bealji vuostá ja dadjá: «Gul! Gullabehtet go?». De sáhtta muitalit mánáide ahte dál besset gullat divtta dan birra go gidđa vuoitá dálvvi badjel. Maid sii jurddašit dan birra? Movt son dat gidđa nagoda vuoitit? Dalle lea movttiidahtán mánáid guldalit divtta. Lea maiddá addán veahás dieđuid das mii boahtá. Dat bokta beroštumi ja mánát ožžot eambo ávkki das. Manjel sáhttet sii leat mielde lohkame divtta jitnosit ovttas, ja vaikko speažžut távta giedaiguin, vai veahkkin baldet dálvvi.

Čeahpes njálmmálaš gaskkusteaddji lea čielggas ja ángir. Eanas mánáiddivttat ja hoahkamat leat oanehaččat ja daid lea álki oahppat bajil. Mađi eambo rávisolmmoš luvve iežas čállojuvnon teavsttas, dađi buorebut nagoda jurddašit mánáid birra ja iežas muitaleami birra.

Eai buot rávisolbmot leat oadjebasat gaskkustit divttaid. Muhto buohkat sáhttet šaddat čeahppin jus movttiidahttojuvvojit dasa ja ožžot jierpmálaš dieđuid ruovttuluotta. Divttaid ja giellastoahkama oktavuodas lea *geardduheapmi* hui deatalaš, ii ábut vuordit ahte okta namuheapmi dáhkida mánáid beroštumi dahje hirmástuvvama.

Ságastallat giela birra drámá bokte

Mánát galget vuosttažettiin *vásihit* ja *muosáhit* giela musihkalaš beliid. Muhto giella sáhtta maiddá leat ságastallanfáddá. Formála ja eahpeformála dilálašvuodain sáhtta tematiseret gielalaš kvalitehtaid. Rávisolbmot sáhttet álggahit dán. Sáhtta maiddá geavahit dohkká, ovdamearkka dihte ahte giellaberošteaddji «guossi» boahtá mánáidgárdái čohkket hoahkamiid ja divttaid (Mjør 2004). Dákkár guossi sáhtta kommenteret divttaid, bivdit geardduhit daid ja veahkehit bisuhit gielalaš beali. Lea deatalaš ahte dohkkás lea čielga giellaberošteaddji identitehta, soaitá leat veahás sáhkkiid maid. Dohkká sáhtta álggahit riimmaid, ja divttat bustávvariimmaiguin sáhttet leat dihto jietnadagaid stoahkama vuolggasadjin. Dohkká soaitá lohkat riimma «boastut», vai mánát šaddet «ekspeartan» mat sáhttet veahkehit? Dohkká sáhtta maiddá imaštallat dihto dadjanvugiid birra – ovdamearkka dihte metaforaid birra: Manne lohkat ahte mis lea *sággi badas* go eat stada jaska čohkkát? Manne sáhtta lohkat ahte násti luhčče? Ja gean birra bat dikta «Gomuvuoda guossit» lea duodai? Ja movt sáhtta dadjat ahte duottar oadđá? Nu sáhtta dadjat danne go metafora vuodđun lea álo ovttalárganvuolta guovtti goabatlárgan fenomena gaskkas, nugo ivdni ja iešvuodát dalle go dadjat ahte luomi lea duoddara appelsiidna. Merja Aletta Ranttila lea čállán girjji Gomuvuoda guossit. Son fertet leat vásihan duoddara dálvet ráfálažžan dego oadđi olmmožin. Ja divtta bokte besset lohkket ge muosáhit seamma ovttalárganvuoda.

Go mánáidgárdi galgá guorahallat njálmmálaš giela riimmaid, hoahkamiid, lohkamiid ja divttaid bokte, de lea hástalus gávdnat teavsttaid main lea gelddolaš gielalaš kvalitehta – bustávvariimmat, jietnagovvideaddji sánit ja gielalaš govat. Vai sihkkarastit progreshuvnna de fertet ohcat eambo go dábálaš loahppariimmaid.

Min mánáidgárddis

- Makkár divttaid, riimmaid ja hoahkamiid leat mii oahpahan mánáide?
- Movttiidahttet go dat teavsttat maid mii geavahit, mánáid guorahallat riimmaid, čuojaid, ritmmaid ja gelddolaš sániid? Sihkkarastit go mii progreshuvnna nu ahte mii hástalit mánáid gielalaš dihtomielašvuoda?
- Makkár gielalaš dihtomielašvuoda ovdamearkkaid leat mii oaidnán mánáin? Fuomášit go mii ahte mánát kommenterejit iežaset ja earáid giellageavaheami, ahte sániin lea riibma, ahte muhtumiin lea seamma vuosttašjietnadat iežaset namas jna?

Loga eambbo

- poesii jagaskusteami birra drámá bokte, Mjør 2004
- giellastoahkama birra, Høigård 2006 (91.–99. siidduin)

3.3 Mánáidgárdi gos lea muitaleapmi ja jitnositlohkan

Mánáidgirjjálašvuolta fállá mánáide giellavásáhusaid mat leat viidábut go sin iežaset njálmmálaš giella, ja buorit vásáhusat jitnositlohkamiin ovddidit mánáid sátneriggodaga. Máná mii dovda buori mánáidflora (lieddeleksikona) ii čoakke dušše «lidiid», muhto maiddá boaresgállarásiid, horpmáid ja gollerásiid! Mánáidgirjjit veahkehit maiddá mánáid háhkat dakkár giela mainna máhttet mitalit iežaset vásáhusaid ja dovdduid. Okta ovdamearka lea go máná mii lohka govvagirjjiid gáđašteami birra olbmážagaid dahje oappážagaid gaskka, mii fáhkkestaga lohka ahte son lea maid muhtumin gáđaštan, juste seamma ládje go girjjiis. Dat go deaivá gáđaštan-fenomena girjjiis sáhtta veahkehit máná ipmirdit dan maid son ieš vásiha, ja gaskkustit dan earáide. Mánát háhket máhtu ja vásáhusaid girjjiid bokte, muhto eai iešalddis gal. Rávisolbmot leat deatalaš ovdagovat. Mánát ohppet ángiruššama ja jurddašeami go rávisolbmot lohket sidjiide ja ságastallet dan birra mii girjjiis čuožžu. Rávisolbmot sáhttet oahpahit mánáide ahte girjjiid sisdoalu sáhtta dávjá sirdit min iežamet eallimii.

Muitalus ja muitaleaddji

Muitalus lea hui deatalaš šáŋŋer (teakstahápmi). Mii gávdat muitalusaid máidnasiin, girjjiin ja filmmain. Mii geavahit maiddá muitalusaid gaskkustit iežamet vásáhusaid – dan maid vásiheimmet ovddit beaivvi, go leimmet mánáidgárdái jodus dahje go ovtastalaimeat bearrašiin vahkkoloahpas. Ja mađi buorebut máhtta muitalusšáŋŋera, dađi gelddolaččat leat earáide guldalit! Danne lea deatalaš ahte mánáidgárdi lea dakkár báiki gos mánát beaivválaččat gullat muitalusaid ja lohket, nu go rámmaplána cealká. Mánáidgárdi ferte movttiidahttit mánáid ieža mitalit, juoidá maid leat vásihan, dahje juoidá maid ieža hutket. Rávisolbmot fertejit láchit dili dákkár

doaimmaide ja fertejit várret dasa áiggi, áinnas strukturerejuvvon dilálašvuodas, ovdamearkka dihte joavkočoagganemiide.

Muitalusat sáhttet leat namuheaddjit (ja de dagaimet nie, ja de dagaimet nuo...), dain ii dárbbáš álo leat gealdogeavli dahje hirmástuhtti loahppa, nu go máidnasiin ja mánáidgirjjiin dávjá lea. Muhto go deaivá buriid mitalusaid, de hukse maiddá buori mitalangealbbu. Mánát ohppet ieža mitalit.

Dat gii galgá mitalit, ferte čuovvut dihto njuolggadusaid. Norgga álbmotmuitalus álgá dábálaččat sániiguin «Det var en gang» ja loahpahuvvo sániiguin «snipp, snapp, snute». Mitalus lea čielga álgu ja čielga loahppa. Mitalus lea dávjá ovttá dahje mángga olbmo birra geat leat vásihan juoidá mii lea miellagiddevaš, juoidá man ektui sii barget aktiivvalaččat vai jokset dihto mihttomeari. Dávjá ilbmá juogalágán čuolbma dahje váttisvuolta maid ferte čuovdit, muhtumin hirmástuhtti vugiin. Golmma bohkkás lea mihttomeari, dat galget vuolgit várrái buoidudit iežaset. Váttisvuolta lea stállu mii orru šalddi vuolde, muhto bohkkát jokset iežaset mihttomeari juonalašvuodain, duostilvuodain ja givrodagain. Mitalus šaddá erenoamáš gelddolažžan danne go leat *golbma* bohkká geat guhtege šaddet deaivvadit stáluin. Geardduheamit dahket mitalusa vel gelddolaččabun.

Smávvmánáid ossodagas fertejit mánát oažžut veahki (dialogadoarjaga) rávisolbmuiin go galget mitalit, dát guoská maiddá mánáide geat eai leat vuos nu čeahpit sámeielas. Molssodanlanjas iddes lea áhčči dahje eadni gii veahkeha ovttajahkásačča mitalit juoidá maid son lea vásihan – soaitá leat deaivan stoahkalas beatnaga. Dát addá mánáidgárdebargiide ipmárdusa maid mañnel sáhttet geavahit go galget veahkehit máná mitalit: «Doai etniin leidde olgun vázzime, eahppi go lean? Mii de dáhpuhuvai? Mii doppe bodii? Vovva? Beana fal. Ja de dat njuikii! Ja don gahččet? Juo, don gal suorganit, muhto beana vikkai dušše stoahkat? Ja de dat ruohtastii? Oba gelddolaš!» Nie šaddá máná vásáhus mitalussan mas lea čielga álgu ja čielga loahppa. Jahkásaš máná sáhtta veahkehit geahčastagaiguin, lihkastagaiguin ja ámadaju botnjamiin, ja mahkáš vov-sániin. Guovttejahkásaš máhtta eambo sániid ja sáhtta eambo veahkehit, ja iešheanalaš mitalannákca stuorru dadistaga agi, láddama ja mitalanhárjáneami mielde.

Lohket buot mánáide – ja lohket juohke beaivvi!

Olu mánát bohtet dakkár ruovttuin gos lohket ja mitalit olu, gos govvgirjelohkan, mitalusat, hoahkamat ja lávlun lea lunddolaš oassin bearaškulturras. Dát lea deatalaš resursa máná giellaovdáneapmái. Mánáidgárdi galgá sihkkarastit ahte *buot* mánát geat leat doppe, besset vásihit jitnositlohkama, mitalreami ja lávluma.

Olu mánát bivdet ieža ahte sidjiide galgá lohkat. Muhto eai buohkat daga dan. Dás fertejit mánáidgárdebargit álggahit bottu ja struktureret pedagogalaš barggu nu ahte buohkat besset mielde čoaggananbottuide ja lohkanjoavkkuide, siste dahje olgun. Erenoamáš deatalaš lea movttiidahttit mánáid geat ieža eai ovddit áššiid, danne go sáhtta leat oktavuolta unnán lohkanhárjánemiin, heajos gielain ja váilevaš lohkanberoštumiin. Mánát fertejit oahppat liikot lohkamii, danne lea deatalaš geardduhit. Go máná liiko dihto girjái, de loga girjji ođđasit ja ođđasit. Dalle buorrána ipmárdus, gielalaš gelbbolašvuolta ja lohkanmokta.

Dat ahte lihkostuvvat go lohkamiin mánáidgárddis, lea bargiid lohkanmovvta duohken. Buorre jitnositlohkan lea dakkár gelbbolašvuohta maid sáhtá hárbjeht, áinnas bargiidjoavkkus. Galgá válljet rievttis girjjiid ja galgá gaskkustit daid bures.

Bargit fertejit (...) ásahit giellamovvttiideaddji birrasa buot mánáide ja movvttiidahttit sin guldalit, hupmat ja stoahkat jienain, riimain, ritmmain ja miellagovahallamiin giela ja lávluma bakte

Mánáidgárddiid rámmaplána, siidu 355

Lohket buriid girjjiid!

Juohke jagi ilbmet čuđiid mielde odđa mánáidgirjjiid. Kvalitehta lea iešgudetlágán, muhto olu odđamállet govvagirjjiid ja fágagirjjiid leat gelddolaččat ja áigeovuodilat mánáide. Lunddolaččat lea oalle hástalus mánáidgárddiide čuovvut mielde buot girjjálašvuođas mii ilbmá, muhto dat lea deatalaš. Mánát dáidet liikot boares «mánáidgárdeklassihkkáriidda» ja ráidduide maid dovdet TV:s ja filmmain, muhto sii fertejit maiddá beassat oahpásnuvvat odđamállet mánáidgirjjálašvuođain. Aviissat, fágabláđit ja neahttabáikkid čállet mánáidgirjjiid birra ja čujuhit buriid girjjiide, ja eanas álbmotgirjerádjosat veahkehit mánáidgárddi ohcat ja gávdat ja dáđjadit daid oallut boares ja odđa girjjiid dáfus. Gávnojit maiddá iešgudetlágán lohkanprošeavttat main sáhtá ohcat inspirašuvnna (geahča 6. kap). Lea buoret jus lea girjehildu mas eai leat nu olu, muhto buorit girjjiid, go dakkár hildu mas leat dievva dakkár girjjiid maid dáid dette makkárga oktavuoha. Sáhtá leat vuogas diktat mánáid mearridit makkár girjjiid galgá luoikkahit girjerádjosis, muhto lea maiddá deatalaš ahte bargit dihtet makkár girjjiid háliidit.

Mánáidgárddis ferte leat girjjálašvuohta guovttegielat mánáid vuosttašgillii, dahje girjjiid main lea teaksta sihke dárogillii ja vuosttašgillii, nu gohčoduvvon guovttegielat girjjiid. Girjjiid galget geavahuvvot ja bearrašat fertejit movvttiidahttojuvvot luoikkahit daid ruoktot mielde. Mánáidgárddi sáhtá luoikkahit dakkár girjjiid Mánngagielat girjerádjosis Deichmanske girjerádjosis Oslos, ja sáhttet maiddá luoikat viidáseappot váhneimidda. Sámedikki girjerádjosis gávdat ges sámegeiel mánáid- ja oahppogirjjiid.

Go mii lohkat govvagirjjiid: Mánát fertejit gullat ja oaidnit oktanis!

Mánát kommenterejit dávjá dađi mielde go sidjiide lohkkoujuvvo. Ja sii kommenterejit dávjá áššiid maid *oidnet* govvagirjjiid govain. Govvagirjjiin leat sánit ja govat čavga čadnojuvvon oktii, ja buoremus ávkki govvagirjelohkamis ožžot mánát dušše dalle go oidnet ja gullet oktanis, ja go geahčadit govaid hui lahka. Govvagirjjiid sáhtá filmmain buohtastahttit, gos jietna ja govva mannet buohtalaga. Dát mielddisbukta ahte buoremus govvagirjelohkan dáhpáhuvvá smávit joavkkuin, gos buohkat geat leat mielde, *oidnet* liikka bures. Lea unnit vejolašvuohta lihkostuvvat jus rávisolmmoš

vuos lohká ja dasto čájehastá gova, guhkin. Go lohká govvgirjjiid, de lea maiddáid gelddolaš bládestit nuppi siidui. Čuvvot mielde! Mii son dál ges dáhpáhuvvá? Lea maiddáid ágga manne mánát galget čohkkát rávisolbmo lahka go lohket govvgirjjiid.

Girjjálašvuoda gaskkusteapmi olles mánnájovkui: máidnasat, lávlagat, hoahkamat ja divttat!

Go áigu čohkket olles mánnájoavkku, de doibmet máidnasat, lávlagat, hoahkamat ja divttat hui bures. *Álbmotmuitalusat* leat ráhkaduvvon njálmmálaš gaskkusteami váste ja galggaše mitaluvvot girjji haga. Danne lea ge mitalusaid dahje máidnasiid maiddáid álki oahppat bajil, ja bargiidjoavkkus sáhtášii ge leat mihttomearrin ahte buohkat galget oahppat muhtun máidnasiid bajil. Maiddáid lávlagat, hoahkamat ja divttat heivejit bures stuorát mánnájoavkkuide. Go rávisolmmoš ii leat čállojuvvon tekstii nu čadnojuvvon, de lea álkit baicca konsentreret doalahit oktavuoda mánáiguin. Geavahit geahčastagaid ja smávva lihastagaid. Geavat jiena ja leage dihtomielaš das ahte bottut sáhttet ráhkadit gaskkusteami gelddolažžan. Geavahit iežat hupmanvuogi go mitalat.

Geavat dávviriid!

Sáhtta leat ávkkálaš geavahit konkrehta dávviriid gaskkusteamis, erenoamážit dalle go eai leat govat maidda čujuha. Berrejit leat dávvirat ja govvosat mat leat áigeovuodilat dan teavstta ektui man birra mitala, ja maid sáhtta beavdetahterin geavahit. Gávndo árbevirolaš sámi máinnas mas lea hoahkama hápmi, «Garján garján, dahje «Gánda ja stállu». Dat heive bures ovdaskuvla mánáide. Bárdni deaivá stálu meahcis ja stállu áigu borrat su. Soai dattege siehttaba searaid iskat, nu ahte bárdni beassá báhtui, jus stállu ii šat dieđe maid galgá sus jearrat. Hoahkamis gullat áikamuora birra, áksu mii dan čuolai, geađgi mii nuorai áksu, čearret mii njielai geađggi ja ollu eará. Mitalus šaddá dego viidábun sidjiide geat guldalit, jus seammás maiddáid besset oaidnit juoidá – dás livččii lunddolaš geavahit stálu ja bártni dohkáid ja iešguđetlágan elliid. Konkrehta dávvirat sihkkarastet ahte smávimus mánát ja sii geat leat oahpahallame dárogiela ipmirdit mitalusa. Dasa lassin addá dát estehtalaš dimenšuvnna buohkaide – go dávvirat maid geavaha leat čábbát, ártegat, apmasat jna. Dál sáhtta oastit doasaid maid siste leat dávvirat mat geavahuvvojit olu mitalusain, muhto sáhtta ieš maiddáid čohkket dákkár dávviriid.

Go geavaha dávviriid, de šaddá teakstagaskkusteapmi eambo miellagiddevažžan, ovdamearkka dihte jus čájehit ovttá govvosa ovdal go álgit mitalit. Maid mii oaidnit? Mii áigu dáhpáhuvvat? Rávisolmmoš sáhtta maiddáid iežas atnit rollagovusin, ovdamearkka dihte dahkaluddat ahte son lea stállu dahje bárdni, ja sáhtta mitalit veaháš iežas birra. Dákkár govusgeavaheapmi sáhtta leat mearrideaddji impulsa mii addá ovdaipmárdusa ja movttiidahtta mánáid čuovvut mielde. Dávviriid geavaheapmi sáhtta leat erenoamáš deatalaš go galgá ođđa teavsttaide oahpásnuhttit. Go mánát dovdet teavsttaid, de ii leat seamma deatalaš.

Movttiidahttit mánáid lohkamii – ovdaipmárdus, vásáhus ja beroštumit

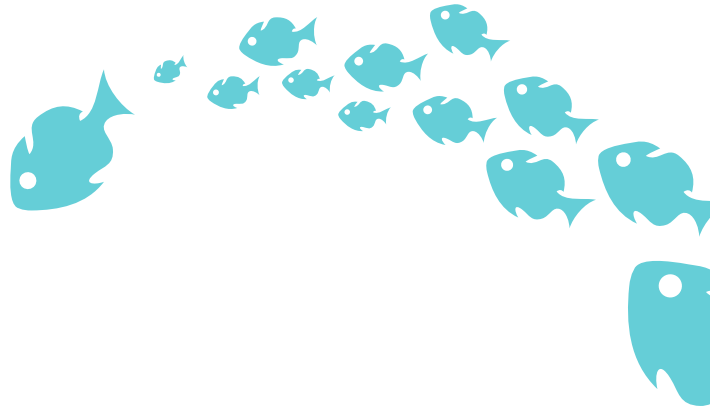
Go mii rávisolbmot lohkagoahtit ođđa girjji, de mis leat measta álo álgodieđut. Mii leat lohkan girjji birra aviissas, dahje ustibat ja oahppásat leat muitalan dan birra. Mii leat lohkan girjji duogábeali, ja soaitit dovdat čálli dahje ráiddu ovdalaččas. Mis lea *ovdaipmárdus*. Ovdaipmárdus ja vuordámušat movttiidahttet min lohkat, ja dat leat deatalaš jus galgat oažžut ávkki lohkamis. Dát guoská maiddái mánáide. Mii berret oahpásnuhttit girjái dan bokte ahte mii muitalit mii dan namma lea, ja veaháš man birra dat lea. Mánát ja rávisolbmot sáhttet ovttas geahčadit ovdasiiddu ja namuhit iežaset vuordámušaid girjái. Hupmet áinnas mánáiguin dan birra ahte sii leat lohkan girjji ovdal. Maid sii muitet? Man birra lea girji sin mielas? Guovttegielat mánát berrejit vuossáiguin gullat muitalusa vuosttašgillii, danne go de šaddá álkibun čuovvut muitalusa dárogillii. Jus ii oktage mánáidgárddis máhte lohkat dán giela, de sáhtta bearaš luoikkahit girjjiid mielde ruoktot. Muhtun dárogiel álbmotmáidnasat leat jorgaluvvon eará gielaide, ja dat gávdnojit maiddái jietnagirjin (<http://dfb.deichman.no/>).

Min beroštumit leat maiddái deatalaččat jus galgat vásihit girjjiid ávkkálažžan. Jahkásačča geas lea persovnnalaš ja dovdduide čadnon oktavuoha dohttui sáhtta leat álki oažžut beroštít dakkár govvgirjjiis go *Påls smokk*. (Girji lea Pål birra gii šaddá bealuštit iežas iešgudetlágán elliid vuostá mat vigget su doahtu rihpat.) Jus mánát čájehit unnán beroštumi girjjiide, de sáhtta geahččalit sin movttiidahttit dakkár girjjiiguin mat leat dakkár fáttáid birra maidda sis lea beroštupmi, áinnas buriid fágagirjjiiguin dinosauraid dahje spábbačiekčama birra.

Mánáidgirječállit geahččalit čállit daid vásáhusaid ja beroštumiid ektui maid sáhtta vuordit mánáin. Fágagirjjiis «fiervvá» birra soitet leat moadde mánáid váldopersovdnan, juste danne go olu lohkkiin leat vásáhusat gedggiid čoaggimiin, reappáid ohcamiin ja skálžočoaggimiin. Leksikon afrikkálaš elliid birra ges váldá vuodu elliidgárddis, danne go elliidgárdi lea dakkár maid olu mánát dovdet. «Mun oidnen ledjona go fitnen Kristiansanda elliidgárddis!» logaše mánggas go oidnet ledjona gova muhtun girjjiis. Mánáid sáhtta movttiidahttit fenomenaiguin maidda sii sáhttet iežaset vásáhusaid čatnat.

Govvgirjjiid lohkan nuoramus mánáiguin – dialogalaš jitnositlohkan

Jitnositlohkan ovdaskuvlamánáiguin lea dávjá dialogalaš hámis. Buot unnimusaiguin geahččalit mii aktiveret mánáid, mii geahččalit sihkkarastit ahte sii čuvvot mielde girjesiidus, ja ahte sii ságastallet rávisolbmuin dan birra mii dáhpáhuva («dás ja dál»-ságastallan, gč. 26. siiddu). Mii movttiidahttit sin čujuhit dinggaide mat leat govain, ja mii jearrat gažaldagaid maid sii máhttet vástidit, juogo čujuhemiin, rumašgielain dahje eaŋkilis gielalaš cealkagiiguin. Dialogalaš lohkamis hárnáit mánát oassálastit aktiivvalaš mieldelohkkin, ja rávisolmmoš lea deatalaš ovdagovva ángiruššama ja giellageavaheami dáfus.

Lohkat stuorámuš mánáiguin: ságastallat dan birra maid mii lohkat

Go mii lohkat jitnosit, de sáhttet sihke mánát ja rávisolbmot álkit bisánastit ja dovddahit iežaset reakšuvnnaid. Mánát sáhttet jearrat jus lea juoga maid eai ipmir, ja dat lea buorre sin sátneriggodahkii. Sihke mánát ja rávisolbmot sáhttet dovddahit ahte sii vásihit juoidá mii lea gelddolaš dahje somá, ovdamearkka dihte go muitalusa sánjár lea geavvan váttis dahje ártegis dilálašvuodaide. Rávisolbmuid mokta njoammu mánáide. Go mii lohkat muitalusa, de fertet mii váldit váldopersovvna dovdduid ja áigumušaid duodas. Rávisolbmot fertejit leat ovdagovat dákkár lohkamis mánáide, danne go ángiris lohkan ii leat juoga mii bohtá riegeameamis, dat lea juoga maid mii oahppat.

Ságastallamat dan birra maid mii lohkat, buorida mánáid ipmárdusa ja jurddašeami. «Girjjálaš ságastallan» lea pedagogalaš resursa seamma ládje go «filosofalaš ságastallan» (geahča 28. siiddu), gos rávisolmmoš aktiivvalaččat searvá ja jearrá relevánta gažaldagaid teavstta birra. Mii sáhttit geavahit dihto mánáidgirjjiid imaštallama ja jurddašeami vuolggasadjin, áinnas girjjiid mat hástalit mánáid ja viiddidit sin vásáhusaid.

Lea deatalaš ahte rávisolmmoš vuordá aktiivvalaš oassálastima dain mánáin geaidda son lohka. Earret eará sáhttit mii hástalit mánáid ráhkadit hypotesaid das movt muitalus bohtá joatkit, «movt son de geavvá». Dát movttiidahtta sin ovddidit guottuid dan birra maid leat lohkame, ja veahkeha sin jurddašit sihke logalaččat ja hutkkálaččat. Ja sii fertejit jurdagiid ovdanbuktit verbálagielalaččat. Geardduheapmi lea deatalaš dákkár ságastallamiin. Mii vásihit ahte mánás dadistaga ovdána viidát ipmárdus, ja ahte ságastallamat šaddet dadistaga eambbo miellagiddevažžan.

Čeahpes jitnositlohkki ohcala spontána responssa mánáin. Dákkár responssat heivejit bures smávva ságastallamin teavstta birra, dulkoma birra ja movt mii ipmirdit dan maid lohkat. Go mánná kommentere juoidá girjjis, de sáhttit bivdit máná čilget ja ákkastallat iežas čuoččuhusaid: «Manne don dan oaivvildat?» «Mas don dan diedát?» «Lea go mihkkege govas man birra jurddašat?» Ná movttiidahttit mii mánáid muitalit iežaset jurdagiid birra.

Min mánáidgárddis

- Leat go mis fásta lohkanbottut, buohkaide dahje joavkkuide, vai lohkat go mii eanas dušše daidda mánáide geat ieža ohcet girjjiid ja bivdet min lohkat?
- Leat go mis mánát geat eai oro berošteame lohkamis? Mii dasa sáhtá leat sivvan? Maid sáhttit mii dahkat dáid mánáid ektui?
- Movt mii gozihit ahte min kulturgaskkusteamis lea gielalaš ulbmil guovttegielat mánáide? Leat go mis girjijt, jietnagirjijt, lávlagat dahje divttat guovttegielat mánáid vuosttašgillii?
- Sihkkarastit go mii progresuvnna muitalusaid dáfus – vai deivet go mánát buoremuddui daid seamma teavsttaid stuorát mánáid ossodagas go maid geavahedje smávvamánáid ossodagas?
- Makkár mánáidgirjijt leat mis? Leat go «klassihkkárat»? Leat go girjeversuvnnat das maid mánát dovdet TV:s ja filmmain? Leat go mis hoahkamát ja divttat? Leat go mis ABC-girjijt bustávva divttaiguin? Leat go mis fágagirjijt ja ođđamállet govvagirjijt? Man muddui leat min girjijt dihtomielalaččat välljejuvvon?

Loga eambo

- girjjálašvuodagaskkusteamis ja jitnositlohkama birra, Solstad 2008 ja Hoel j.e. 2008
- girjjálašvuodaprošeahta mánáidgárddiin gos leat minortehtagielat mánát, Wagner 2009
- lohkanjoavkkuid ja konkrehta dávviriid geavaheami birra, Sandvik ja Spurkland 2009
- muitangelbbolašvuoda ovddideami birra, Høigård 2006 (kap. 4.2.–4.4)

3.4 Mánáidgárdi gos lea giellaovddideaddji stoahkan

Stoahkan lea doaibma ja illu ja iešalddis juo mihttu. Seammás lea stoahkan mánáid deataleamos oahppanarena – buot eallinsurggiin. Iešgudetlágán stoahkanhámit nannejit iešgudetge beliid giellaovdáneamis. Danne lea deatalaš ahte mánát vásihit iešgudetlágán stoakhama mánáidgárddis.

Buot nuoramus mánáidgárdemánát stohket dan bokte ahte vihket, njuikkodit, stempot, njuikejit stuora bolstariid dahje guottáid nala, lihkadit ja sojadit, ja sii gulahallet gaskaneaset rumašlaš ovdanbuktinvugiiguin (lihcastagaiguin, geahčastagaiguin, ámadaju botnjamiin, áđđestallamiin – ja vel jienain ja boagustemiin). Buot njálmmálaš gulahallamis manjel eallimis lea deatalaš fuomášit ja ipmirdit eará olbmuid rumašgiela.

Stoahkan ovddida jurddašeami!

Mánát hupmet dávjá iehčaneaset stoagadettiin. Sii dadjet dávjá jitnosit maid sii barget dahje maid áigot bargat (egosentralaš hupman). «Dál mun njuiken!» čurve Sára go

njuike stuora geađggis. «Dá boahtá dollačáskadanbiila, ba-bu, ba-bu,» lohká Thomas seammás go vuodjá stoahkanbiillain rastá láhtti. Dákkár hupmamiin plánejit ja stivrejit mánát iežaset daguid. Go mánát šaddet čiežajhkásažžan, de eai dárbbas šat jitnosit dadjat dan maid jurddašit.

Ohppet go mánát giela go stohket birccuiguin dahje goivot sáttokássa?

Buot doaimmain gos mánát huksejit, ráhkadit ja hábmejit iešguđetlágán ávdnasiid, de ožžot sii vuoddo vásáhusaid mat leat hui deatalaččat giellaovdáneapmái, dahje dárkileappot daddjon olu vuodđodoahpagaidda ovdáneapmái. Birccuiguin leat iešguđetge hámit – prisma, gudahas, sylinddar, geailu, pyramiida, dávgi jna. - ja vuoddu sáhtttá leat kvadráhtta, rektángel, golmmačiegeat, gierdu dahje beallegierdu. Go giedahallet birccuidda, de ohppet mánát ovttalágánvuodaid ja erohusaid birra. Go olu jagiid manje deivet dáid govvoisiid fas matematihkkagirjii, de eai leat «vaddásat», muhto baicca oahpes áššit.

Stoahkama bokte gos mánát geavahit iešguđetlágán ávdnasiid – sáddo, bizebáziid, skálžžuid, gedggiid, sákkiiid, suinniid jna., ja gidá, láiggi, silkebáhpira, filtta, báhpira jna., de sii ožžot vuodđovásáhusaid logu ja hivvodaga, sturrodaga, guhkkodaga, ivnni, deattu ja kvalitehtaid, nu go garas, dimis, dávggas, rušas, njalkkas jna., birra. Ávnnas addá mánnái vuodu juohkit ja sirret dinggaid dihto iešvuodaid vuodul, ovdamearkka dihte sturrodaga dahje deattu vuodul. Lea deatalaš ahte rávisolmmoš ságastallá mánáiguin dan birra maid sii ráhkadit ja stohket, vai sii ohppet sániid daidda iešvuodaide maid sii leat fuomášan.

Njuolggadusstoahkan – oktasašvuhtii

Njuolggadusstoahkan leat buotlágán spealut ja stohkosat gos galgá čuovvut dihto njuolggadusaid. Giella mearrida ovtastusa stohkosis, sihke dan bokte go ovdalgihtii čilge maid galgá dahje mii lea lohpi, ja mottiin fásta cealkagiin mat geardduhuvvojit mángii, nu go «Du vuorru– mu vuorru» ja «Leaska sihtá beali». Lávlunstohkosiin nugo «Guovža oadđá» lea lávllateaksta mii stivre stoahkama.

Dát lea deatalaš lávki mánáid sosiála ovdáneamis ahte nagodit čuovvut njuolggadusaid mat gustojit dákkár stoahkamis. Mánáide geat leat oahpahallame dárogiela, sáhtttá njuolggadusstoahkan leat vuohki movt boahtit stoahkanoktavuhtii eará mánáiguin. Bargit sáhttet sidjiide oahpahit njuolggadusaid ja dan moadde gielalaš cealkaga maid dárbbasit máhttit, nu ahte sii besset leat mielde.

Olu gielalaš vuoittut rollastoahkamis

Rollastoahkamis leat dihto giellakodat dahje stoahkansignálat. Go mánát hupmet rollaid ja stohkosa dáhpáhusaid *birra* – geat sii «leat», ja maid sii galget dahkat – de sii geavahit iežaset dábálaš suopmana ja vássánáiggi hámi, áinnas *dego*-sániin ovttas. Go sii leat *rollas*, de sii rievdadit jiena ja hupmet eará ládje go muđui dahket. Lea deatalaš oassi mánáid giellageavahangealbbus ipmirdit ja geavahit dáid stoahkansignálat.

Stian, 4-jahkásaš: Mun ledjen máhkaš unna krokodillaš.

Nora, 4-jahkásaš: Mun ledjen tigereadni.

Stian: Don it oaidnán unna krokodillaža go bohtet johgáddái.

Nora (botnjá jiena ja hupmá «lullidárogillii»): Hvor er du, beibikrokodille?

Stian (botnjá jiena ja hupmá «lullidárogillii»): Jeg er bak denne store steinen.

(Dábálaš jienain ja dábálaš suopmanii): Moai leimme buoremus ustibat.

Rollastohkosis ráhkadit mánát sierra govahallanmáilmmi. Stoagus lea dego mitalus maid sii ráhkadit ovttas. Nie bidjá rollastoagus buori vuodu teakstagelbbolašvuoda ovddideapmái. Go mánát servet rollastohkosii, de hárbjehit seammás dáiddu hábmet siskkáldas govaid das man birra hupmet. Vai stoagus ii cohkko, de fertejtit sii heivehit iežaset earáid mielde ja čilget dan mii lea dárbbášlaš vai earát ipmirdit. Dáinnalágiin ovddida rollastoahkan návccaid oaidnit áššiid earáid oaidninsajis (desentreren). Rollastoagus ovddida maiddái návcca jodihit ságastallanfáttá. Mánát fertejtit servvoštallat gielalaččat dakkár vugiin mii vástida sin iežaset rollii, ja sii fertejtit bures guldalit ja addit relevánta vástádusaid dasa maid earát dadjet. Muđui bisána stoagus.

Go mánát leat rollas, de sii leat maiddái friddja geahččaladdat gielain áibbas eará ládje. Sii geavahišgohtet olu sániid maid leat gullan, muhto maid eai soaitte vuos oalát alcceseaset háhkan. Stoahkama bokte ožžot sánit čielgaset sisdoalu. Mánát sáhttet riŋget buhcciidbiilla, diŋgot gálvvuid ja stivret olles bearraša árgabeaieallima stohkosa bokte. Ná fanuhit giela guvlui mii lea mihá viidát go sin iežaset beaivválaš giella. Jus čállinávdnasat leat sadjogis, de sáhttá maiddái čállingiela váldit mielde stohkosii. Dalle čielggadit mánát iežaset ipmárdusa das masa čállingiella geavahuvvo.

Mánáidgárdebargit sáhttet movttiidahttit rollastoahkamii dan bokte ahte ráhkadit sierra stoahkančiegaid, ovdamearkka dihte poastakantuvrra, gávppi ja doavttir-kantuvrra. Dát stoahkančiegeat eai galgga leat bistevaččat, muhto galget lonuhuvvot go muhtun áigi lea gollan.

Eai buot mánát doaimma bures rollastohkosis. Sii eai soaitte máhttit gielalaš stoahkansignálaid eai ge soaitte ipmirdit man birra stoagus lea. Bargiin lea deatalaš doaibma veahkehit dáid mánáid stohkosii – almmá seagukeahtta dahje billiskeahtta dan stoahkama mii juo lea jođus. Rávisolbmot galget gávdnat ođđa rollaid mat heivejit mielde, ja mat viiddidit stohkosa siskkobealde. Dasto sáhttet fállat iežaset ja ovtta máná searvá. Jus Hannah háliida mielde doavttirstohkosii mii lea jođus, de sáhtta rávisolmmoš gurpat su gieđa ja dadjat: «Ožžo go moai mielde stoahkat?» – Ja de botnjat jiena ja dadjat eará suopmanii «Lea go dáppe doavttir? Dát nieida lea doadján gieđa! Lea heahti!» Rávisolmmoš mii dovdá stoahkansignálaid, lea deatalaš ovdagovva mánái.

Rávisolbmot sáhttet maiddái váikkuhit rollastohkosii iešguđetlágán drámastohkosiid bokte. Sii sáhttet mitalit beavdetahtera vehkiin (geahča 39. siiddu konkrehta dávviriid geavaheami birra). Ná «čájehit» sii mánáide movt sáhtta «jorgalit» mitalusa stoagusin.

Min mánáidgárddis

- Movt leat mii lágidan lanjaid nuoramus mánáid várás? Oaidnit go mii ahte sii gulahallet guhtet guimmiideasetguin stoagadettiin?
- Makkár vásáhusaid ožžot mánát daiguin hábmen- ja huksenávdnasiiguin maid mii geavahit? Hupmat go mii mánáiguin ávdnasiid ja daid iešvuodaid birra?
- Movt láhčit mii dili nu ahte buohkat besset leat mielde guoskevaš njuolggadusstoahkamis?
- Jurddašit go mii giellakodaid birra rollastoahkamis? Movt mii veahkehit mánáid mielde rollastoahkamii?
- Maid mii dahkat vai mánát movttáskit geavahit čállingiela rollastoahkamis?

Loga eambo

- buot nuoramus mánáid stoahkama birra (toddlerkultuvra), Løkken 2005
- rollastoahkama birra, Høigård 2006 (80.–89.-siidduin)

3.5 Mánáidgárdi gos suokkardit čállingiela

Mánáidgárdi galgá ovddidit mánáid lohkan- ja čállinmáhtu dihto doaimmaid bokte – doaimmaid bokte mat *sáhttet* dagahit ahte muhtun mánát čovdet čállinkoda ovdaskuvlaagis juo. Go mánát suokkardišgohtet čállingiela ja álget ieža čállit, de lea deatalaš ahte bargit oidnet dán ja addet čállimii árvvu. Mánát dárbbášit rávisolbmuid iežaset birra geat sáhttet leat berošteaddji ságastallanguoimmit giela birra, ja geat movttiidahttet čállimii ja lohkamii (gč. kap. 2.4).

Teakstaipmárdus

Lohkama vuoddu biddjojuvvo mánáidgárdeagis juo. Lohkanipmárdus lea olu dan birra ahte jurddašit man birra lohka. Bargit fertejit «leat ovdagovvan» mánáide das movt mii galgat ipmirdit go lohkat. Go ságastallat girjjiid birra maid mii lohkat mánáidgárddis, de lea mánáid ipmárdus guovddázis sihke ovdal, logadettiin ja manjel.

Teakstaráhkadeapmi

Teakstaráhkadeapiin oaivvildit ahte mánná ráhkada teavstta maid rávisolmmoš čállá – stuora čállingirjái, dihtorii dahje árkii. Rávisolmmoš lea nappo máná čállit. Buorre čállindilálašvuotta lea go mánná diehtá man birra galgá čállojuvvot, ja sáhtta leat mielde dadjame sániid *njozet* ja oktanis rávisolbmui, seammás go oaidná bustávid mat lassánit. Dat addá sidjiide vuodu fuomášit oktavuoda gaskal dan jiena maid mii dadjat, ja bustáva maid mii čállit. Erenoamáš deatalaš lea ahte rávisolmmoš čállá máná nama dáinnalágiin. Olu mánát ipmirdišgohtet vuohččan jietnadaga ja bustáva

oktavuoda iežaset nama vuodul. Bargit fertejit leat dárkilat geavahit *jietnadaga* (ovdamearkka dihte /k/), ii ge bustávvanama (kå) go čället mánáide ja mánáiguin.

Mánáidgárdi ferte mánáid váldit mielde čállinbottuide. Dat sáhttet leat oanehis bottut gos rávisolmmoš čállá dan maid máná sihtá sárgojuvvon govvi. Sáhttet maiddái leat organiserejuvvon čállinbottut gos mánájoavkkut ráhkadit teavstta ovttas. Vai lea juoga man birra čállit, de ferte mánáin vuos leat oktasaš vásáhus, ja vásáhusa ferte álo ohcat ságastallama bokte ovdal go de mearridit man birra galgat čállit. Dohkká mii jearrá olu gažaldagaid, sáhtta leat buorre veahkki. Lohkanvásáhusat sáhttet movttiidahttit mánáid ráhkadit máidnasiid dahje mitalusaid ieža. Dávjá sáhtta leat vuogas bidjat dohkká dahje eará konkrehta govvosa váldopersovdnan. Dađi mielde šaddet olu mánáid ráhkadan mitalusat dan seamma govvosa birra. Girjjit mat leat ráhkaduvvon fásta minstariin mii geardduhuvvo mángii, nu go *Når to-girjjit* (Bringsværd ja Soli 2003), sáhttet maiddái movttiidahttit mánáid diktet ieža seamma minstara mielde.

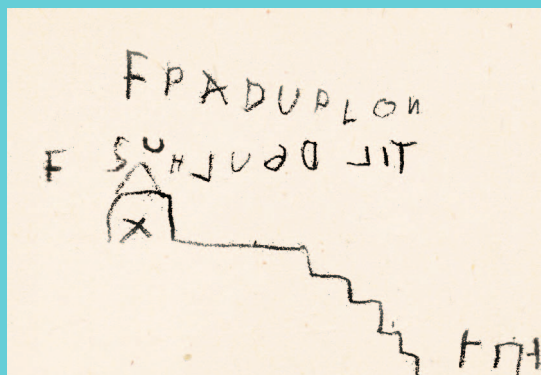
Čállinbottuin sáhttit maiddái čállit juoidá das maid mánát leat vásihan mátkkis, dahje mánát sáhttet ieža veahkin dikteret maid galgá čállit govaide iešgudetge doaimmaid ja vásáhusaid birra. Bargit sáhttet mánáid váldit mielde go galget čállit bovdehusaid váhnengáffii, dahje go ossodat galgá bovdet nuppi ossodaga mánáidgárddis čoahkkimii. Fásta oassi beaiválaš rutiinnas sáhtta leat ahte rávisolmmoš váldá muhtun mánáid mielde čállit «Odne mii leat»-teavstta, mii hengejuvvo gárvodanlatnjii loahpageahčen beaivvi. Go mánát leat leamaš mielde diktereme dákkár teavsttaid, de fuolahit maiddái ahte váhnemat galget lohkat dan maid sii leat čállán.

Lea deatalaš ahte mánáid teavsttain lea duohta vuostáiváldi. Dušše dalle vásihit sii čállojuvvon teavstta ulbmila: Dat maid mii dadjat, dat čállojuvvo ja earát fas lohket dan mañnel. Mánát sáhttet hirbmosit movttáskit dikteret teavsttaid ja čállit ieža go vásihit ahte teaksta lohkojuvvo ja adnojuvvo árvvus.

Čiehkákárta.

Duplos gitta fiskes vissui (lea jorgaluvvon teaksta dárogielas).
(X čájeha gos čiehká lea.)

Tone, 6 jagi.

Deatalaš bustávat

Rámmaplána nanne ahte mánát mánáidgárddis galget «šaddat oadjebassan govvosiidda nugo loguide ja bustávaide» (34. siiddus), ja ahte dát galgá dáhpáhuvvat «beaivválaš dilis» (35. siiddus). Bargit eai galgga nappo oahpahit bustávid ja loguid mánáide formálalaš oahpahušdiliin. Sii galget baicca ráhkadit dilálašvuodaid árgabeaivvis gos mánát ja rávisolbmot sáhttet ságastallat bustávid ja loguid birra.

Mánáidgárdemánáide lea bustávvaheami dovdan guovddážiis, ja álggos mii geavahit dušše bustávvanamaid (be, eff, kâ) go hupmat bustávid birra. Mánát fertejit vuos vásihit bustávid konkrehta, fysalaš dingan, áinnas ráhkaduvvon dakkár materiálas maid lea vuogas čárvut. Buoremus bustávid ráhkadit mii rávisolbmot mánáiguin ovttas golmmadimenšunála ávdnasis. Go mii láibut, de mii ráhkadit mánáid bustávid dáiggis, ja go mii stoahkat plastiliinnain, de sáhttit ávžžuhit mánáid hábmet iežaset bustáva.

Olgun sáhttit ráhkadit mánáid bustávid sákkiiguin, suinniiguin, bizebáziiguin, gedggiiguin dahje skálžžiguin. Mánáid mielas lea somá oaidnit iežaset bustáva hámi. Ja sii ohppet guhtet guimmiineaset. Buoremus olbmážagat ohppet dovdet nuppi bustáva, ja mánát sáhttet álgit jearahallat váhnemiid, oappáid, vieljaid ja eará lagas olbmuid bustávid. Lea gelddolaš fuomášit ahte mánáiguin olbmot sáhtta leat seamma bustávva, ja dát fuomášupmi addá vejolašvuoda humadit dan birra ahte bustávain ii leat dušše namma, muhto maiddá jietna.

Mánáidgárde sáhtta nannet bustávvaberoštumi dan bokte ahte ráhkadit nammalihpuid ja mearkalihpuid čielga bustávaiguin lodiide ja hilduide. Humoristtalaš alfabehtaplakáhtta mánáid allodagas seainnis ja dihtora boallobeavddis leat maiddá buorit vuodut go galgá guorahallat ja ságastallat bustávid birra. Birccut ja bihttabordimat bustávaiguin, magnehtabustávat jna. berrejit maiddá leat fásta dávvirat buot mánáidgárddiin. Mánáid-ABC:s gávdnat divtta guđe nai bustávvi, ja mánát sáhttet oahppat olu bustáva ja jietnadaga oktavuoda birra go oahpásnuvvet divttaiguin dákkár girjiin.

Lea deatalaš diehtit ahte mánáide eai leat bustávat dušše bustávat. Nu go olu eará áššit ge, de sáhttet maiddá bustávat leat eallit máná miellagovahallamis.

Fargga guđajahkásaš bárnáš bártidii čállit K. Dat ii lean álki, ja K:ii bodii liige sáhcu badjin ja doarrás vulos guvlui. Bárnáš illosii sakka ja lávlugodii:
«K vuolgá oaggut, K vuolgá oaggut.»

Čállingiela nannejeaddji ávdnasat

Stoagadettiin geavahit mánát dan mii leažžá olámuttos. Jus sis leat čállinbiergasat olámuttos, de lea jáhkehahtti ahte sii váldet čálalaš doaimmaid mielde stoahkamii. Sii ráhkadit plakáhtaid, ruđaid, bileahtaid, borramušlisttuid, rehkegiid, reseapttaid,

čiehkákárttaid, riegádanbeavebovdehusaid, beavdekoarttaid, smávva girjjiid stoahkanolbmuide ja olu eará. Čállingielalaš oasis sáhttet dahkat rollastoahkama vel eambo miellagiddevažžan. Seammas nanne dat mánáid vásáhusaid das masa čállingiella geavahuvvo.

Máđi eambo iešguđetlágán čállinbiegasat, dađi eambo geasuhit. Smávva čállingirjijt, stuora báberbihtát, konvoluhtat, liánttat, tusjjet ja peannat iešguđetge ivnnis ja gassodagas movttiidahttet iešguđetlágán čállimii stoahkamis. Maiddái skárrit, bábirduoran ja teipa berrejit leat olámuttos. Ođđa ávdnasat, nu go boares steampil, ođđamállet bábir dahje amas čállinreaiddu (dolgepeanna, hui stuora liánta j.e.) sáhttet movttiidahttit ođđa stoahkamii, gos čállingiella lea oassin stohkosis.

Mánáidgárdi berre maid ráhkadit čállinčiega. Doppe gávdnet mánát buotlágán čállinbiegasiid ja čállinmovttiidahtti ávdnasiid, ja maiddái távvala oktan krihtain ja magnehtabustávid. Seainnis sáhttet leat ivdnás bustávat – áinnas dakkárat maid mánát ja rávisolbmot leat ovttas ráhkadan. Mánáid-ABC lea maid fásta sajis čállinčiegas. Buot ávdnasat eai berre leat álo sadjogis. Seamma ládje go friddjastohkosis, de lea nu ahte go molsu ávdnasiid de sáhttá movttiidahttit ođđa doaimmaide.

Čállinčiegas galgá maid leat dihtor čállima várás – ii fal speallama – ja áinnas maiddái «boaresmállet» čállinmašiidna. Eanas mánát liikojit deaddit boallobeavddi, ja erenoamážit sii geain finnamotorihkka ii leat nu bures vuos ovdánan ahte máhttet ieža čállit – vaikko dovdet ge bustáva. Lea deatalaš ahte mii sáhttit čálihit olggos dan maid mánát čállet dihtoriin. Vaikko árkkas leat ge dušše dievva bustávat, de sáhttá dat bohciidahttit olu gelddolaš ságastallamiid. Mánát ja rávisolbmot sáhttet ovttas ohcat mánáid bustávid, sii sáhttet lohkat daid, ja sáhttá šaddat olu reaškkas go rávisolmmoš viggá lohkat dan maid mánná lea čállán.

Movt sáhttá mánáidgárdi eastadit mánáid lohkan- ja čállinváttisvuodain?

Sáhttet leat iešguđetlágán sivat dasa ahte mánát ožžot váttisvuodaid lohkamiin ja čállimiin skuvlaagis, ovdamearkka dihte heajos oaidnu dahje gullu, ahte giellaovdáneapmi lea maŋŋonan dahje ahte sis dysleksijja sogabearrin. Liigedoaimmat mánáidgárddis sáhttet leat mávssolaččat eastadan dihte ahte mánát ožžot váttisvuodaid, dahje ahte váttisvuodát šaddet stuorisin. Leat golbma suorggi gos mánáidgárdi doaimma sáhttá leat erenoamáš deatalaš:

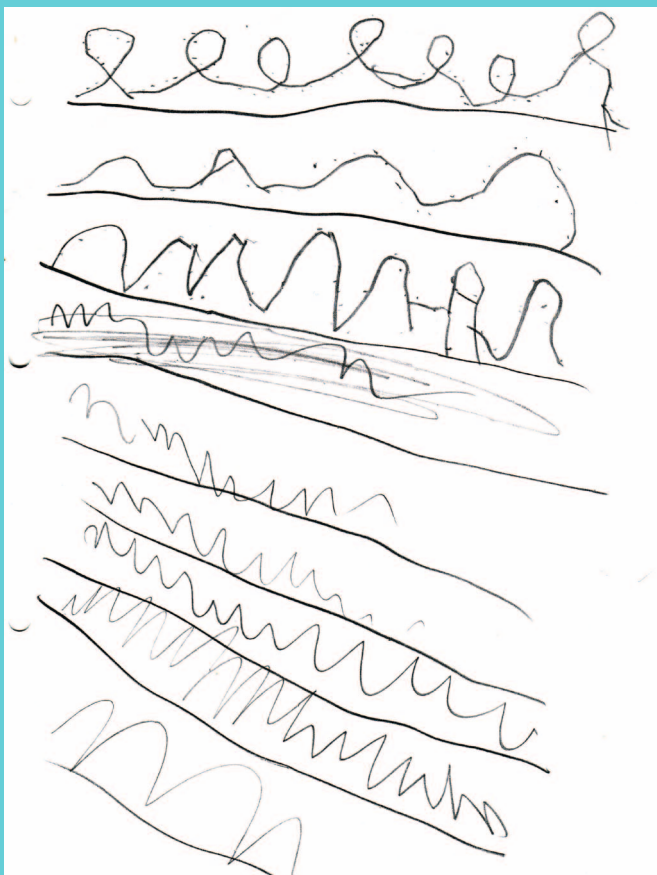
- *Jitnositlohkan.* Dát bidjá lohkanipmárdusa vuodu, mii fas nanne giellaovdáneami, lohkanvásáhusaid ja movtta ieš šaddat lohkkín.
- *Giellastoahkan.* Dát bidjá gielalaš dihtomielalašvuoda ovddideami vuodu.
- *Hárjáneapmi čállit teakstaráhkadeami ja stoahkama bokte.* Dát bidjá vuodu dasa ahte mánát besset vásihit čállingiella deatalaš ja ávkkálaš gulahallanvuohkin maiddái sidjiide persovnnalaččat.

Min mánáidgárddis

- Makkár veahkkeneavvut leat mis, ja movt mii movttiidahttit mánáid ieža álgit čállit?
- Maid mii dahkat vai mánát ohppet iežaset nama bustávid?
- Makkár čállindilálašvuodaide váldit mii mánáid mielde mánáidgárde-árgabeaivvis? Váldit go mii mánáid fárrui ja dadjat jitnosit mii čállojuvvo, seammás go mii čállit?

Loga eambbo

- čállingiela nannema birra, Hagtvet 2002 (kap. 10) ja Høigård 2006 (kap. 8)

Ánte, 5-jahkáša

4 Ovttasbargu váhnemiiguin

Bearraša ja ruovttubirrasa ovtastallanvuogit ja doaimmat leat hui mávssolaččat mánáid giellaovdáneapmái, sihke njálmmálaš ja čálalaš ovdáneapmái. Olu bearrašiin lea diehttelas ságastallat, digaštallat, muitalit, lohkat ja čállit ovttas. Eará bearrašiin ges leat eará doaimmat mat čohkkejit ja mat leat diehttelasat. Mánáidgárddis sáhtta leat positiiva rolla diehtujuohkima, digaštallama ja rávvema dáfus váhnemiid ektui.

Ságastallan

Váhnenoahkkimiin ja váhnenságastallamiin sáhtta mánáidgárdi gaskkustit man deatalaš lea ahte rávisolbmot ja mánát ovtastallet ja ságastallet, maiddá giellaovdáneami dihte. Ságastallan mánáiguin ferte rehkenastojuvvot mávssolaš kvalitehtaáigin (geahča kap. 3.1). Mánát fertejit beassat muitalit maid sii leat vásihan, hupmat jurdagiid ja dovdduid birra, ja sii fertejit beassat imaštallat rávisolbmuiguin ovttas. Mánát liikojit maiddá gullat go rávisolbmot hupmet iežaset vásáhusaid birra. Oktasašvásáhusaid birra lea maid deatalaš hupmat – maid bearša lea dahkan ja maid plánejit dahkat. Go geahččat mánáid-tv ovttas, de sáhttit olu humadit dan birra maid vásihit. Go hupmá dan birra maid mánná vásiha ja deattuha, de lea rávisolbmuin deatalaš rolla das movt mánáid doabaipmárdus ovdána..

Guovttegielat mánát

Guovttegielat mánáid váhnemat fertejit oažžut positiiva dieđuid das ahte lea deatalaš nannet mánáid vuosttašgiela – maiddái dárogiela dihte. Mánáidgárdi berre maiddá deattuhit váhnemiidda man deatalaš lea ahte mánáin lea olu ja mánggabealat oktavuoha dárogielain – erenoamážit dakkár ruovttuin gos dárogiella ii geavahuvvo. Rávvagat minoritehtagielat váhnemiidda lea: Geavahehket vuosttašgiela, lohket mánáide, muitalehket muitalusat, stohket gielain ja bustávaiguin, muhto diktet seammás mánáid gullat nu olu dárogiela go vejolaš olggobealde ruovttu. Lea maiddá buorre ráva diktet mánáid geahččat dárogiel mánáid-tv. Dát nanne dárogiela ovdáneami, muhto addá maiddá mánáide vásáhusaid maid birra sáhttet ságastallat eará mánáiguin.

Mánáidgárdi ferte lágídit dulkonbálvalusaid dárbbu mielde, ja soahpamuša mielde váhnemiiguin. Jus leat olu ođđa guovttegielat mánát mánáidgárddis, de sáhtta leat buorre jurdda lágídit sierra váhnenčoahkkimiid sidjiide. Lea maiddá deatalaš jorgalahttit buot dábálaš diehtjuohkinčállošiid mánáidgárddis daidda gielaide.

Čállingiella

Váhnemat dorjot mánáid čállingielalaš ovdáneami go čájehit ahte sii ieža lohket ja čället. Dalle ohppet mánát ahte lohkat ja čállit lea deatalaš, ja sihke ávkin ja illun. Olu bearrašiin lea neahttasiidduid ja sms:id, girjjiid, aviissaid ja bláđiid lohkan deatalaš árgabeaivválaš doaibma. Mánát geavahišgohtet daid šánjeriid ja daid mediaid maid sii oidnet ahte rávisolbmot atnet deatalažžan. Mánát geaidda rávisolbmot lohket, beroštišgohtet eambo lohkamis ja girjjiin. Rávisolbmot geat čället, movttiidahttet mánáid čállit. Mánát berrejit beassat mielde čállit gávppašanlisttuid ja riegádan-beaivedearvuodaid, áinnas mearkkaid bokte mat sulastahttet bustávaidda, dahje sárguma bokte. Máná sáhtášii válljet modjenjálmmi go čálát sms? Lea álo buorre movttiidahttit mánáid beroštišgohtit lohkamis ja čállimis.

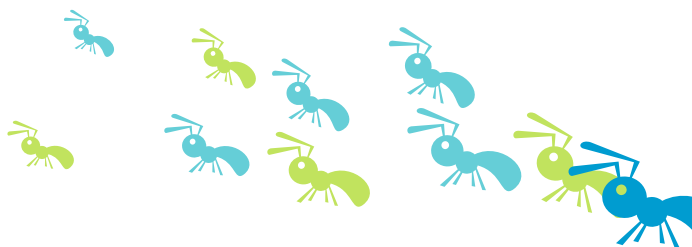
Giellanannen dáhpáhuvá árgabeaivvis. Lohkanguovddáš lea ráhkadan golbma

filmma mat čájehit movt oahpes árgabeaivválaš diliid sáhtta geavahit giellastoahkamii, lohkamii ja čállimii. Filmmaid ulbmil lea čájehit oahpes áššiid ja movttiidahttit rávisolbmuid. Filmmat gávdnojit www.lesesenteret.no -siiduin. Dat leat nuvtta ja daid sáhtta áinnas geavahit váhnenčoahkkimiin.

Lohkan

Eanas váhnemat liikojit oážžut rávvagiid jitnositlohkama birra: Maid, movt ja goas sáhtta lohkat? Muitalehket áinnas váhnenjoavkkuide áigeovuodilis girjjiid birra. Girjjiid mat leat bivnuhat mánáidgárddis, sáhtta maiddá leat vuogas oastit ruoktot. Hupmet áinnas buriid lohkanvásáhusaid birra buktin- ja viežžandilálašvuodain, dalle čájehet ahte mánáidgárdi atná lohkama deatalaš doaibman. Mánáidgirjjiid sáhttet maid leat fáddán váhnenčoahkkimiin. Muhtun mánáidgárddit ovttasbarget báikkálaš girjerádjosiiguin, ja bearrašat sáhttet luoikkahit girjjiid njuolga mánáidgárddis. Eai buot bearrašat geavahit girjerádjosiid eai ge leat girjeservviin mielde. Girjerájus sáhtta maid veahkehit mánáidgárddi gávdat mánáidgirjjálašvuoda iešgudetge gielaide.

Nu go buot eará rávvendilálašvuodain ge, de lea deatalaš heivehit rávvagiid vuostáiváldái. Bearrašat sáhttet leat hui iešgudetlágánat giela, lohkama ja čállima ektui. Muhtumat liikojit lohkat ja čállit, earát fas geahččalit garvit dan nu bures go sáhttet. Guottut ja dábit čuvvot dávjá mánáide maid. Mánáidgárdebargit sáhttet movttiidahttit váhneamiid, erenoamážit dan bokte ahte deattuhit man deatalaš rollamodeallat sii leat iežaset mánáide.

Go juoga lea váttis

Lea maiddáí mánáidgárddi bargu čadahit váhnenságastallamiid, ja muhtumin šaddet dát ságastallamat dan birra ahte mánás ii leat dat gielalaš ovdáneapmi mii sis vurdojuvvo, dahje ahte sii eai gulahala bures eará mánáiguin joavkkus. Dákkár oktavuodain sáhtta goappašat beliide leat buorre jus leat dárkunávdnasat mat livčče oktasaš ipmárdusa vuodđun (gč. kap. 5).

Gažaldagaid váhnemiin ferte dustet čielga diehtujuohkimiin, doarjagiin ja konkrehta rávvagiiguin. Deatalaš ráva váhnemiidda lea ahte sii fertejit humadit ja smiehttat giela birra, lohkat jitnosit mánáide ja lámčit diliid nu ahte mánát oččoše buriid vásáhusaid čállingielain. Dát ii leat juoga maid mii dahkat danne vai mánát šaddet čeahppin skuvllas muhtun jagiid geahčen. Dát lea juoga mas iešalddis lea árvu ja juste dál.

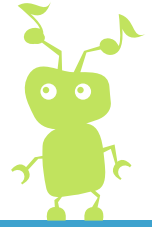
Min mánáidgárddis

- Mii berre leat sisdoallu váhnenčoahkkimiin árgabeaivválaš giellanannema birra?
- Movt doaimbá gulahallan mánáidgárddi ja guovttegielat mánáid bearrašiid gaskka?
- Movt sáhttet beaivválaš čoahkkimat váhnemiiguin leat mielde nanneme mánáid giela?

Loga eambbo

- váhnemiid rolla birra, Engen 2007
- giellanannema birra lohkandoaimmaid bokte, Hoel j.e. 2008
- girjjiid luoikkaheami birra mánáidgárddis, Hoel ja Helgevold 2007
- váhnenovttasbarggu birra, Språkløftet 2008, Gjervan 2006 ja Aamodt ja Hauge 2008 (kap 5.7)

5 Gielladárkun (giellaobservašuvdna)

Buorre giellaovdáneapmi lea sihke kognitiiva, sosiála ja dovdduidlaš ovdáneami vuoddu. Danne lea deatalaš ahte mánáidgárddit árrat fuomášit mánáid geat rahčet gielain, vai sii jođánit oččoše veahki. Lea dábálaš rehkenastit ahte 10–15 % buot ovdaskuvlamánáin leat maŋŋonan giellaovdáneami dáfus, ja 5–7 % mánáin leat dihto giellaváttisvuodat (Espenakk j.e. 2007). Dáid mánáid dáfus ii leat buorre «vuordit ja oaidnit».

Mánáid dárkun – ja maiddáid mánáid giela dárkun – lea álo leamaš oassin mánáidgárddi dábálaš doaimmas. Maŋemus jagiid leat dađistaga eambo mánáidgárddit geavahišgohtán iešguđetge kártenreaidduid, dábálaš dárkuma lassin. Iskkadeapmi čájeha ahte badjel 90 % mánáidgárddiin geavahit dákkár reaidduid. 60 % mánáidgárddiin vástidit ahte sii kártejit *buot* mánáid giela, ja 33 % vástidit ahte sii kártejit dušše daid mánáid geaid dárkun dahje bargiid dárboárvvoštallan dahje váhneamat erenoamážit čujuhit (Winsvold ja Gulbrandsen 2009).

Stuoradiggediedáhus nr. 41 (2008–2009) Kvalitet i barnehagen (*Kvalitehta mánáidgárddis*) cealká ahte galgá addojuvvot giellakártenfálaldat buot mánáide geat vázzet mánáidgárddis go sii leat golmmajahkásaččat. Kártema ulbmil lea sihkkarastit ahte mánáidgárddit fuomášit *buot* mánáid geat dárbašit erenoamáš giellanannema. Stuoradiggediedáhus cealká ahte kárten ii leat iešalddis mihttu, muhto vuoddu addit buori ja árra veahki mánáide geat dárbašit liige čuovvoleami. Diedáhus deattuha ahte lea gelbbolaš pedagogalaš bargoveahka mii čađaha giellakártema, ja ahte kártenreaiddut mat geavahuvvojit, fertejit leat sihkkarastojuvvon kvalitehta dáfus (97. siiddus).

Máhtodepartemeanta álggahii 2009 čavčča barggu árvvoštallat daid reaidduid mat geavahuvvojit mánáidgárddiid giellakártemis, ja galgá ráhkaduvvot bagadus das movt geavahit ja čuovvolit ávžžuhuvvon giellakártenreaidduid.

Dán kapihttalis áigut čielggadit muhtun áigeuovdilis doahpagaidd: dárkun, kárten, screenen, iskan ja duođašteapmi. Mii geahčadit maid oanehaččat movt mánáidgárddi sáhtá čuovvolit daid mánáid geain lea maŋŋonan giellaovdáneapmi dahje geain leat eará giellaváttisvuodat.

5.1 Deatalaš terminologija

Dárkun (observašuvdna)

Dárkun mearkkaša fuomášit dahje iskat juoidá. Dat lea juogalágán diehtočohkken man sáhtta čadahit guovtti ládje: soaitáhagas dahje systemáhtalaččat. Ulbmil mánáid giela dárkumiin lea čuovvut ovdáneami ja láchit buriid dábiid mánáidgárddis, gos sáhtta dustet ovttaskas máná giellanannendárbbuid, ja fuomášit ja čuovvolit mánáid geain leat erenoamáš dárbbut.

Soaitáhatdárkun (dahje maiddá *eahpesystemáhtalaš dárkun*) lea dat dárkun maid mánáidgárdebargit dahket dadistaga go árvvoštallet sihke mánáidjoavkku ja ovttaskas mánáid loaktima ja ovdáneami. Olu mánáidgárddiin čället dájvá dákkár soaitáhatdárkumiid loggagirjái, ovdamearkka dihte smávva praksismuitalussan. Ággi vuollái sáhtta dalle oaidnit lea go dihto minstar mii čuovvu ovttaskas mánáid, ja lea go mihkkege maid galggašii iskat dárkileappot. Dat mii lea heittot soaitáhatdárkumiin, lea ahte sáhtta šaddat subjektiiivan das maid oaidná ja čállá, ja dat sáhtta dagahit ahte ii oainne deatalaš beliid máná ovdáneamis.

Systemáhtalaš dárkun mearkkaša ahte dárku kategorijaid vuođul maid ovdalgihtii lea mearridan. Sáhttit ovdamearkka dihte dárkut álggaha go mánná ieš sága juoga man birra, dahje stoahká go mánná gielain, dahje leaikkastallá go dainna. Systemáhtalaš dárkun sáhtta maiddá váldit vuođu iešgudetgelágán kártenreaiduin.

Kárten

Sátne kárten geavahuvvo sihke baskkes ja viiddis mearkkašumis. *Baskkes mearkkašumis* lea kárten juogalágán systemáhtalaš dárkun, mii váldá vuođu muhtun kártenreaidus. Guokte ovdamearkka dákkár kártenreaiduide leat ÁGOR (Árra giellaovdáneami registreren, Espenakk j.e. 2003, davvisámegillii 2009) ja *Språkpermen, Lær meg norsk før skolestart!*-girjjiis. (Sandvik ja Spurkland 2009).

ÁGOR-kárten váldá vuođu dan dábalaš giellaovdáneamis maid sáhtta vuordit ovttagielat dárogielat mánáin iešgudetge ahkedásis. Dalle sáhtta buohtastahttit ovttaskas máná eará mánáiguin ja oaidnit lea go giellaovdáneapmi dain iskojuvvon surggiin vurdojuvvon dásis, vai lea go maŋnelis. Nu šaddá ge ÁGOR screenereaidun (geahča maŋnelis). ÁGOR-reaiddu sáhtta maiddá geavahit beroškeahhtá agis registreret leat go mánás ovdánan dihto gielalaš návccat, leat go dát návccat ovdáneame, vai ii go ovdáneapmi leat vuos álgán dán dihto suorggis.

Språkpermen, Lær meg norsk før skolestart!-girjjiis, lea vuosttažettiin ráhkaduvvon sisafárjeddjiiid guovttegielat mánáid váste. Guovttegielat ovdáneamis ii sáhte dadjat mii lea nubbingiela vurdojuvvon ovdáneapmi dihto ahkedásis, danne go dát ovdáneapmi lea dan duohken man guhká leat orron riikkas ja man olu oktavuotta

mánás lea leamaš nubbingielain. Danne galgá dát kártenreaidu buohtastahttit máná dušše iežainis. Áiggi vuollái sáhtta oaidnit lea go máná ovdánan iešgudetge giellasurggiin.

Máná giela systemáhtalaš dárkuma – beroškeahhtá lea go čadahuvvon kártenreaiddu bokte vai kategoriijaid bokte maid ieš lea ráhkadan – ferte álo dulkot ja árvoštallat. Árvoštallamis ii galgga deattuhit dušše dan maid ovttaskas máná máhtta dahje ii máhte. Ferte maiddá guorahallat daid giellaovddidaneavttuid maid mánáidgárdi addá mánái dárkojuvvon surggiin. Nu sáhtta ge kárten maiddá čalmmustahttit ahte bargoveahka dárbbasa eambo gelbbolašvuoda giellaovddideami ja gielalaš ovttasdoaimama dáfus, ja kárten sáhtta leat veahkkin lokteme dán gelbbolašvuoda.

Go galgá árvoštallat makkár reaiduid galgá geavahit, de ferte ovdalgihtii guorahallat gažaldagaid nu go: Mii lea kártema ulbmil juste dán máná ektui? Čájeha go reaidu máná ollislaš giellagelbbolašvuoda? Nagoda go reaidu čájehit maid máná máhtta, ja maid ii máhte? Dárkojuvvo go máná iešgudetge dilálašvuodain guhkit áiggi badjel? Doaimá go reaidu guovttegielat mánáide? Sáhtta go reaiduin maiddá gávnnahit maid máná máhtta gielalaččat rávisolbmuid vehkiin (lagamus ovdánanbirrasiin)? Fertejit go váhnemat miedihit geavahit reaiddu?

Viidit mearkkašumis geavahuvvo sátni kárten bajit doaban mii fátmasta buot maid sáhtta dahkat gávnnahan dihte guđe muttos ovttaskas máná lea ovdáneami dáfus. Dát sáhttet leat ságastallan ja jearahallan, iešgudetlágán dárkunhámit, mediariikkis (dat mearkkaša ahte rávisolbmot váldet mánáid mielde ovttasbargui daid doaimmaid ektui mat galget čadahuvvot) ja iešgudetge screenen-, iskan- ja geahččalanhámit. Dákkár viiddis kárten máná giela dáfus lea áiegeguovdil dušše dalle go mánás leat váttisvuodat gielain. Dát ášši ii gula dušše mánáidgárdái, muhto galgá čadahuvvot ovttasbarggus bargiiguin gain lea erenoamáš oahppu, dávjá čadnojuvvon suohkana pedagogalaš-psykologalaš bálvalussii. Váhnemat fertejit miedihit dákkár kártemii, ja dat ferte čadahuvvot ovttas váhnemiiguin.

Screenen

Screenen geavahuvvo go galgá gávdat ovttaskas olbmuid geaid berre dárkileappot guorahallat. Dalle váldá vuodu ávdnasiin mat leat geahččaluvvon stuorát joavkkus ja mas lea standardiserejuvvon norbma das makkár dási sáhtta vuordit iešgudetge agis. Guokte screenen-ovdamearkka mánáid giela dáfus leat Guovttejähkásaččaid giella, mii lea kártenreaidu mii geavahuvvo guovttejähkásaččaid iskkadeamis dearvvašvuodastašuvnnas, ja 4-jähkásaččaid giella, mii lea seammalágán reaidu njealjejähkásaččaid iskkadeami oktavuodas.

Go geavaha screenen-ávdnasiid, de lea deatalaš čuovvut daid bagadusaid mat dasa gullet, muđui ii sáhte geavahit daid norpmaid mat leat čadnojuvvon ávdnasii. Jus geavaha ávdnasa riehta, de sáhtta screenen fuomášuhttit «ráiggiid» giellaovdáneamis. Danne šaddá screenen vuosttaš lávkin mánáid vejolaš giellaváttisvuodaid čielggadeamis.

Lea maid dáid deatalaš fuomášit ahte screenen-ávdnasa norpmaid ii sáhte geavahit eará joavkkuide go daidda maid váste leat ráhkaduvvon ja normerejuvvon. Dat screening-reaiddut mat geavahuvvojit Norggas odne, leat ráhkaduvvon ovttagielat, dárogielat mánáid váste. Danne ii sáhte daid geavahit guovttegielat mánáid norbman. Ii leat vejolaš diehtit bohtet go «ráiggit» maid fuomáša heajos dárogiel gelbbolašvuodas, vai lea go sáhka vejolaš erenoamášpedagogalaš dárbbuin. Iešgudetlágán grammatihkalaš struktuvra ja iešgudetlágán sátneriggodat dagaha ahte ii sáhte njuolga jorgalit gažaldagat dárogielas eará gielaide. Jus vároha ahte guovttegielat mánás leat giellaváttisvuodát, de ferte váldit atnui olu kártengálduid (geahča badjelis kártema birra viiddit mearkkašumis), ja ferte vuosttažettiin geahččalit ipmirdit movt mánná doaibmá vuosttašgielain.

Iskan

Mánát geat screening maŋnel leat maŋnelis iežaset agi vurdojuvvon gielladási, berrejit guorahallojuvvot dárkileappot. Dalle sáhtta leat áigeguovdil geavahit iešgudetlágán iskamiid gávnnahit maid mánná máhtta, ja mainna rahča (diagnostiseren). Iskan šaddá dalle oassin máná kártemis kártensáni viiddit mearkkašumis (geahča ovdalis). Leat dušše erenoamážit oahpahuvvon olbmot geat sáhttet čađahit eanas daid iskamiid mat sáhttet mitalit juoidá máná giela birra. Dávjá gáibiduvvo sierra sertifiseren sus gii galgá iskama geavahit. Giela iskan ja diagnostiseren leat dakkár doaimmat maid mánáidgárdi ii sáhte ieš čađahit.

Duodašteapmi

Rámmaaplána cealká 4. kapihttalas ahte mánáidgárdi lea pedagogalaš doaibma mii galgá plánejuvvot, duodaštuvvot ja árvvoštallojuvvot. Duodašteami ulbmil lea ovddidit smiehttama, nu ahte mánáidgárdi sáhtta ovddidit dađistaga buoret doaimma. Mánáidgárddi duodašteapmi addá váhnemiidda, lagasbirrasii ja suohkanii mánáidgárdeváldin dieđuid das maid mánát vásihit, ohppet ja barget mánáidgárddis.

Ehtalaš perspektiiva berre adnot vuodđun mánáid stoahkama, oahppama ja buđaldeami dárkkuheapmái mánáidgárddis. Sihke mánát ja váhnemat sáhttet reageret jus beare ollu das maid mánát dadjet ja dahket adno vuodđun čálalaš dárkumii ja árvvoštallamii.

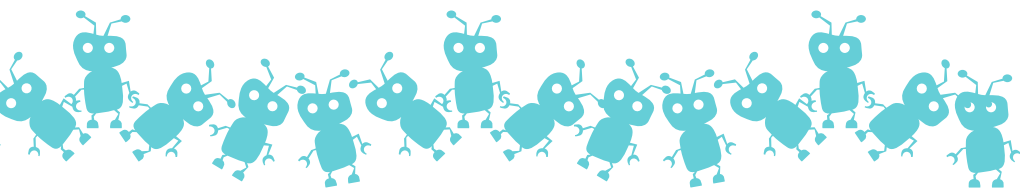
Mánáidgárddiid rámmaplána, siidu 49

Okta vuohki movt duodaštit giellabarggu mánáidgárddis lea kártet maid bargit dahket ovddidan dihte buori giellabirrása. Okta ovdamearka dása lea Stovnermodellen (2008). Dás leat ráhkadan kártenskovi mii galgá čalmmustahttit bargiid barggu 15 iešgudetge suorggis: buorre ságastallan, mánát resursan guhtet guimmiidasaset, stoahkan, giellastoahkan, njálmmálaš muitaleapmi, girjjit ja girjerájus, čállingiela nannen, matematihkka, digitála veahkkeneavvut, minoritehtagielat mánáid eatnigiella, minoritehtagielat mánáid dárogiel oahppan, ovttaskas mánáid fuolahus giellabirrása barggus, váhnenovttasbargu, eará suorggit ja gelbbolašvuodalokten. Kártema minsttar lea ahte bargit gudege suorggis galget čujuhit buriid dilálašvuodaide, ja sii galget dovdat daid surggiid hástalusaid. Ná rahpá barggu duodašteapmi vejolašvuoda bargovehkii smiehttát áššiid birra, ja sii besset maiddáii ovddidit dađistaga buoret bargovugiid. Barggu vuodđojurdda lea: Buorre bargobiras ii boađe iešalddis, mii dat ráhkadit dan!

5.2 Árra searvan

Dán gihppaga 3. kapihttalis leat mii giedahallan vihtta suorggi maiguin lea erenomáš deatalaš bargat ovddidan dihte buori giellaovdáneami mánáin. Lea sáhka doaimmain maidda *buot* mánát fertejit váldjuvvot mielde, beroškeahhtá man olu dahje unnán sii ieža leat ovdánan. Mánáidgárdebargiide šaddá deatalaš doaibman fuolahit ahte ii oktage mánná beasa «hilgut» doaimmaid mat gáibidit gielalaš ovttasdoaimbama. Lea maiddáii deatalaš fuolahit ahte sii geat hupmet unnán go olu mánát leat fárrolaga, ožžot buriid vejolašvuodaide ságastallat guovttágaskan rávisolbmuiiguin dakkár fáttáid birra main sii beroštit, ja main imaštallan, illu ja mokta leat guovddážiis. Buot mánáid galgá oaidnit, ja sii galget vásihit ahte muhtun sin guldala!

Mánáidgárdi lea geatnegahtton čuovvolit mánáid geat dárbbasit erenoamáš giellanannema. Dán sáhtta buoremusat čadahit lagas ovttasbarggus váhnemiiguin ja erenoamášpedagogalaš bargiiguin. Go bargá mánáin geas leat giellaváttisvuodát, de fertejit leat guokte mihtu oktanis. Okta lea ahte galgá geahččalit veahkehit máná šaddat čeahpibun geavahit giela. Nubbi lea ollislaš veahkki, ahte geahččala láchit dili nu ahte mánná beassá leat aktiivvalaš, ahte loaktá ja doaibmá nu bures go sáhtta árgabeaivvalaš eallimis.

Árbeviroláččat lea erenoamášpedagogaš bargu leamaš organiserejuvvon nu ahte okta «olggobeale» fágaolmmoš boahtá fásta áiggiide ja addá gielalaš oahpahusa dahje «hárjehallama» guoskevaš mánnái. Dát bargovuohki sáhttá leat buorre go leat artikulatoralaš/fonologalaš váttisvuodát ja eará eambbo ráddjejuvvon váttisvuodát. Go leat viidát váttisvuodát, ovdamearkka dihte ipmárdusain, de leat dán áigái fuomášan ahte lea buoret jus mánáidgárdebargit barget mánáin, erenoamášpedagoga bagadusain (Espenakk j.e. 2007, siidu 66). Bargit dovdet máná bures ja sáhttet lágídit lunddolaš giellaohppandilálašvuodáid oadjebas birrasis mánngga geardde ovtta beaivvis. Strukturerejuvvon giellaohppanbottuid vuolggasadji ferte álo leat juoga maid máná máhttá dahje masa čájeha beroštumi.

Jus giellabargu mánáidgárddis galgá ábuhit, de gáibiduvvo bargiin alla gelbbolašvuohhta giela ja giellaovdáneami birra – maiddá i guovttegielat perspektiivvas.

Min mánáidgárddis

- Mas mii diehtit ožžot go mánát dan buoremus giellabirrasa min mánáidgárddis?
- Movt bargat mii fuomášit mánáid geat rahčet gielain?
- Makkár vásáhusat leat mis iešgudetge gielladárkumiin ja kártenávdnasiiguin? Lea go dákkár ávdnasiid geavaheapmi dagahan ahte bargit leat rievddan bargovugiid giellanannema dáfus?

Loga eambo

- iešgudetge dárkunmetodaidd birra, Løkken ja Søbstad 2006
- giellaváttisvuodaid ja giellaváttisvuodaid kártema birra, Espenakk j.e. 2007
- erenoamášpedagogaš doaimmaid birra mánáid dáfus gain leat giellaváttisvuodát, Espenakk j.e. 2007
- guovttegielat mánáid giellakártema birra, Sandvik ja Spurkland 2009

6 Resurssat

Dán kapihttalis gávnnat resurssaid maid sáhtta geavahit mánáidgárddi giellabiras- ja giellanannenbarggus: neahttabáikkiid, filmmaid, mánáidgirjjálašvuoda, giellanannenávdnasiid, giellakártenreaidduid ja fágagirjjálašvuoda. Muhtun tihtteliid mii čilget oanehaččat, vai šaddá álkibun árvoštallat guđiid háliida dárkileappot geahčadit.

6.1 Áigeguovdilis neahttabáikkid ja filmmat

Barn i flerspråklige familier. Veiledning til foreldre og ansatte i barnehager og på helsestasjoner. Oahppodirektoráhta:http://www.udir.no/upload/Brosjyrer/Barn_i_flerspråklige_familier.pdf. Gihpa vástida dábálaš gažaldagaid guovtte- dahje mánggagielat mánáid ovdáneami birra. Ulbmiljoavkkut leat váhnemat ja mánáidgárdebargit.

Barne- og ungdomsfilosofene ANS. Norgga filosoferenguovddáš mánáid ja nuoraid várás, <http://www.buf.no/prosjekter/barnehage/?page=start> Neahttabáiki muitala girjjiid, artihkkaliid ja prošeavttaid birra ja fállá jurdagiid ja neavvagiid das movt sáhtta filosoferet ovtta mánáiguin mánáidgárddis.

Barnebokinformasjon: <http://barnebok.no/main.asp> Neahttabáiki gos leat diedut odđaset mánáidgirjjiid birra, oktan surggiiguin nu go «Unnimusaide», «Gaskalepmosiidda», «Rávisolbmuide» jna.

Barnebokkritikk: <http://barnebokkritikk.no/> Dáppe beassá čuovvut odđá mánáidgirjjálašvuoda, erenoamážit dárogiel girjjálašvuoda, buot šánjeriin ja buot ahkejoavkkuid várás. Neahttabáikkis leat viiddis girječilgehusat, ja sáhtta dingot odđasiid e-poastta bokte.

Det flerspråklige bibliotek, Deichmanske bibliotek, Oslo: <http://dfb.deichman.no/> Girjerádjosis leat girjijt 30 gillii ja doppe leat valjit govvagirjijt/mánáidgirjijt. Girjerádjosis leat olu guovttegíelat girjijt, main teaksta maiddái čuožžu dárogillii dahje engelasgillii. DFB luoiká girjjiid miehtá riikka, ja muhtun girjjiid sáhtta oastit.

Lohkanguovddáš Stavangeris: <http://www.lesesenteret.uis.no-> siidduin gávnnat dieduid guovddáža iešgudetge prošeavttaid, almmuhusaid ja filmmaid birra. Ovdamearkkat leat «*Bok i bruk i barnehagen*» (mas mánáidgárddit muitalit

lohkandoaimmaid birra), BOKTRAS (giellanannen lohkandoaimmaid bokte) ja *Lesefrø* (minoritehtagielaid perspektiiva). Guovddáš lea maiddá ráhkadan filbmapáhka maid sáhtta geavahit bargiid- ja váhnenčoahkkimiin, das movt sáhtta árgabeaivválaš diliid geavahit lohkamii, čállimii ja giellastoahkamii (En smak av lesing, *Gratulerer med... språket* ja *Lesing, skrivning og kjøleskapet*).

Med språket som døråpner. Om språkstimulering av minoritetsspråklige barn. S.W. Andersen-filbma, bistá 24 min. [Http://www.filmarkivet.no/v1/film/details.aspx?filmid=400077](http://www.filmarkivet.no/v1/film/details.aspx?filmid=400077) (sáhtta geahččat smávit divvaga ovddas). Filmma sáhtta oastit Sørlandda gelbbolašvuodaguovddázis (Sørlandet kompetansesenter).

Nynorsk barnelitteratur: <http://www.nynorsk bok.no/> Dáppe gávdná rávvagiid iešgudetge oddadárogiela mánáidgirjjiid birra iešgudetge šánjeriina ja iešgudetge ahkejoavkkuid várás. Sáhtta dingot odđasiid e-poastta bokte.

Sámi resurssat: Sámedikkis leat diedut girjjálašvuoda, girjjiid ja eará pedagogalaš ávdnasiid birra maid sáhtta geavahit mánáidgárdiin gos leat sámi mánát. Váldde oktavuoda Sámedikkiin, Oahpahus-, giella- ja kulturossodagain, Bredbuktnesveien 50, 9520 Kautokeino. Telefodna: 78 48 42 00. Eambo dieduid gávnnat www.skolenettet.no -siiddus «Samisk læringsnett»-máhpa vuolde.

Språkløftet lea riikkaviidosaš prošeakta mas ovcci suohkana leat mielde. Ulbmil lea nannet buori dárogiel giellaovdáneami ja mánáid sosiála gelbbolašvuoda ovddidan dihte sosiála dásseárvvu, <http://udir.no/Rapporter/Sprakloftet-ogUtviklingsprosjekt-for-minoritetsspraklige-elever/>

6.2 Mánáidgirjjálašvuoha

Divttat ja ABC:t giellastoahkamii

3.2-kapithtalis čállit mii poehtalaš giela birra, giellastoahkama ja gielalaš dihtomielálašvuoda birra. Mánáidgárddis fertejit leat olu buorit divttat maid gaska válljet, ja divttat gávdnojit olu iešgudetge oktavuodain. Gávdnojit maiddá buorit antologijiat. Bivdde áinnas rávvagiid girjerádjosis, nu ahte mánáidgárdi sáhtta čohkket ja ráhkadit sierra antologijia. Maiddá mánáid-ABC:t («dikta-ABC:t») doibmet bures ovdaskuvlamánáide. Dákkár ABC ii leat oahppogirji, muhto das leat divttat ja govvosat juohke bustávvi. Dá leat ovdamearkkat makkár ABC-girjjiid sáhtta leat buorre geavahit mánáidgárddis (jeara maiddá girjerádjosis):

Jensen, E. ja I.-L. Belsvik 2000: *Alle i Alta kan*. Samlaget
 Gaasø, M. j.e. 2005: *Alfabeta ABC*. Samlaget
 Hansson-Omma, H. ja I. Johansson 1996: *Bustávvgiisá*. Jokkmokk: Sámeskuvlastivra
 Hauge, O.H. og B. Cappelen 1987: *ABC*. Samlaget
 Rasmussen, H. 1984: *Halvdans ABC*. Dárogillii: Arild Nyquist. Litor
 Roskifte, K. 2004: *28 rom og kjøkken. Historien om Alf og Beate*. Cappelen
 Roskifte, K. 2007: *Jorda rundt på 29 bokstaver. Alf og Beate på ferie*. Magikon
 Roskifte, K. 2009: *29 liv. Alf og Beate med familie og venner*. Magikon

Muhtun govvgirjjit oktan giellastoahkamiin

Andersen, M.M. ja H. Kramer 2006: *Raske reven Rogers lille rotebok*. Gyldendal

Grønnes, A. ja A. Fiske. 2006: *Fotballen på fatet*. Samlaget

Stai, K. 2008: *Jakob og Neikob*. Samlaget

Álbmotmuitalusat mánáid vuolggariikkas dahje duogázis

Mánáidgárdi berre, jus lea vejolaš, háhkat mánáidgirjjiid, jietnagirjjiid ja mitalusaid dain riikkain, guovlluin dahje kultuvrrain gos mánáin ja váhnemiin lea duogáš. Go mánáidgárdi vuoruha dáid, de addá čielga signálaid váhnemiidda ahte lohkan lea deatalaš doaibma ja ahte mánáidgárddis lea posiitiiva oaidnu mánáid gielalaš ja kultuvrralaš duogázii. Buriin girjerádjosiin leat dávjá valjit mitalusat olu riikkain. Bivdet áinnas bagadallama, gávdnojit olu vejolašvuodát. Muitet maiddái Mánnggagielat girjerádjosa Deichmanske girjerádjosis (Det flerspråklige biblioteket ved Deichmanske bibliotek) Oslos (gč. kap. 6.1). Sámedikki girjerájus sáhtá oažžut veahki sámeviel mánáid- ja oahppogirjjiid birra.

6.3 Giellanannenávdnasat

Ávdnasat mat leat jurddašuvvon giellanannemii, eai leat iešalddis eai buorit eai ge heittohat. Dat mii lea mearrideaddji, lea ahte sáhttet go dat leat mielde ovddideame buori ovttasdoaimma mánáiguin ja mánáid gaskka. Raporttas *Alle teller med* (Buohkat lohkkojit) čujuhuvvu dasa ahte rámmaplána fágasuorgi «Gulahallan, giella ja teaksta» orro leame eambo oahpponeavvostivrejuvvon go eará fágasuorggit, ja jerrojuvvo ge lea go rámmaplána vai ávdnasat mat stivrejit dán fágasuorggi barggu (Østrem 2009, siidu 143). Ávdnasiid deattuheapmi ii galggaše dagahit ahte mii vajálduhttit ahte giella oahppá buoremusat lunddolaš dilálašvuodain, gos mánát ohppet doahpagaidd njuolga vásáhusaid bokte lagasbirrasis, ja gos besset geavahit sániid vaikko man olu oktavuodain, go ságastallet daid birra maid leat vásihan. Fuolahit ahte máná beassá mielde stoahkanbirrasiidda sáhtá leat liikka deatalaš go bidjat sin bargat ostojuvvon giellanannenávdnasiiguin.

Dán listtus leat mielde muhtumat dain ávdnasiin mat geavahuvvojit eanemus::

Snakkepakken (Ihlen ja Finnanger), dás leat valjit guovtte- ja golmmadimenšunála ávdnasat ja olu rávvagat ja jurdagat das movt stoahkamiin sáhtá nannet mánáid giella ja doabaoahppama, beroškeahhtá makkár vuosttašgiella sis lea.

Språkposer (Nyberg 1996) lea metoda mas rávisolbmot leat ráhkadan iešguđetlágán busiid dahje doasaid maid siste leat iešguđetlágán dinggat mat visualiserejit ja konkretiserejit doahpagaidd. Dákkár busiid sisdoalu sáhtá maiddáit čatnat mitalusaide ja girjjiide, vai buot mánáide šaddá álkibun, beroškeahhtá makkár vuosttašgiella sis lea, ipmirdit teavstta. Danne lea deatalaš dahkat doaimma gelddolážžan ja ovddidit vuordámušaid dasa mii busiid siste lea.

Språksprell (Elsbak ja Valle 2000) lea metodalaš doaibma mii galgá hárjehit 4–6 jahkásaš mánáid gielalaš ja fonologalaš dihtomielašvuhtii oanehis ja systemáhtalaš stoahkanhárjehusaid bokte.

Språkglede (Kopreitan ja Aune 2008). Dás leat 11 memory- ja lottospealu, unna girjjáš mánáidgárdenieiddaža Bafraw birra, CD ja váhnengihppagat iešgudetge gillii. Ulbmil lea ovddidit dárogieala sátneriggodaga ja hárjehit konsentrašuvnna ja muittu.

6.4 Giellakártenreaiddut

Máhtodepartemeantta gohččuma bokte lea čadahuvvon iskkadeapmi das man muddui suohkanat leat ovddidan giellanannema ja systemáhtalaš kártema mánáid giela dáfus mánáidgárddis ja mánáidgárddi olggobealde (Rambøll 2008). Čuovvovaš listtus čilget oanehaččat eanas giellakártenreaidduid mat leat namuhuvvon raporttas. Dasa lassin namuhit maiddá reaidduid mat aitto leat almmuhuvvon. Raporta čájeha ahte olu suohkanat leat ráhkadan iežaset kártenreaidduid, ja mii váldit mielde ovttá ovdamearkka dákkár báikkálaččat ráhkaduvvon reaidduid.

ÁGOR (Árra giellaovdáneami registreren, Espenakk j.e. 2003, davvisámegillii 2009) lea sihke dárkunmateriála ja screenen-reaidu maid geavaha go galgá árvvoštallat mánáid giellaovdáneami dan ektui mii sis vurdojuvvo iešgudetge agis. Materiálas leat mielde giehtagirji ja dárkunskovvi mii galgá čuovvut máná mánáidgárddis 2–5 jagi agis. Dat iská máná giela golmma váldosuorggis: 1) ovttasdoaiman, gulahallan ja värvešvuohta, 2) giellaipmárdus ja gielalaš dihtomielašvuoha ja 3) báhkcodeapmi, sátnebuvttadeapmi ja cealkkabuvttadeapmi. Leat mánáidgárdebargit geat čadahit kártema.

Askeladden (Næss ja Sveen 1994) lea giellascreenen-iskkkadeapmi mánáide 2 ja 6 jagi gaskkas. Das leat ovcci oasseiskkkadeami, sierra bohtosiiguin. Buot oasseiskkkadeamiid submi muitala gielalaš agi. Iskkadeami ulbmil lea fuomášit spiehkastemiid semantihka, fonologijja ja syntávssa dáfus, ja dat iskkada maiddá mii dákkár spiehkastemiide sáhtá leat sivvan. Iskkadeapmi galgá čájehit lea go máná giella ja giellaevttut mañjonan/spiehkastan eará seamma agát mánáid ektui. Materiálas lea mielde seahkka mas leat 31 dingga, registrerenskovvi ja giehtagirji. Leat ovdaskuvlaoahpaheadjit, dearvvašvuođabargit, erenoamáš-pedagogat dahje logopedat geat galget čadahit iskkadeami. Váhnemat fertejit miedihit.

Guovttejahkásaččaid giella (Horn ja Hagtvet 1997, davvisámegillii 2008) lea sihke dárkunmateriála ja screenen-reaidu mii galgá árvvoštallat guovttejahkásaččaid giellaipmárdusa. Ovttasdoaiman ja beroštupmi leat maiddá oassin iskkadeamis. Materiálas leat mielde 10 árgabeaivválaš dávvira, skovvi maid váhnemat galget deavdit, kártenskovvi ja bagadus. Lea dearvvašvuođadivššár gii galgá čadahit iskkadeami guovttejahkásaččaid iskkadeamis dearvvašvuođastašuvnna. Váhnemiid árvvoštallan lea oassin oppalaš árvvoštallamis.

4-jahkásaččaid giella (Horn ja Dalin 2008, davvisámegillii 2008) lea sihke dárkunmateriála ja screenen-reaidu. Das leat mielde govvgirjjáš, bagadus ja kártenskovvi. Govvgirjjáš lea vuođđun ságastallamii mii galgá fuomášit máná giellaipmárdusa, cealkkastruktuvrra, dadjama, sátnečilgehusa j.e. Ovttasdoaimman ja beroštupmi galget maiddái árvvoštallojuvvot. Lea dearvvašvuodadivššár gii galgá čadahit iskkadeami njealjejahkásaččaid iskkadeamis, muhto váhnemiid árvvoštallan galgá maiddái lohkkot. Jus oppalaš iskkadeamis boahtá ovdan ahte giellaovdáneapmi lea maŋŋonan, de galgá mánná čujuhuvvot viidáseappot viiddit kártemii.

Alle med (Løge j.e. 2006) lea dárkunmateriála mii galgá kártet 1–6 jahkásaš mánáid sosiála gelbbolašvuoda. Dat árvvoštallá ovdáneami guđa suorggis, okta dain lea čadnojuvvon gillii. Materiálas leat mielde dárkunskovvi ja bagadusgihpa. Leat mánáidgárdebargit geat čadahit kártema.

Lær meg norsk før skolestart! Språkpermen (Sandvik ja Spurkland 2009) lea dárkunmateriála mas lea máhppaárvvoštallan vuođđun. Das lea mielde pearbma guđege mánnái. Kárten lea čadnojuvvon guđa váldosuorgái: giellageavaheapmi, ságastallan, lohkanboddu oktan ságastallamiin teavstta ja govaid birra, mánáid iežaset muitalusat, lohkan ja čállin ja eatnigiella. Guhtege suorgi lea juhkkujuvvon njealji oassái: dilálašvuoda čilgehus, ovdáneami duodaštepmi, doaimmat ja giellabiras. Leat mánáidgárdebargit geat čadahit kártema.

Stovnermodellen (2008–09) lea okta mángga kártenreaidus mat leat ráhkaduvvon báikkálaččat. Dat deattuha garrasit bargiid barggu hábmnet buori giellabirrasa (čilgejuvvon 59. siiddus. Dasa lassin lea dat reaidu das movt systemáhtalaččat dárkut mánáid giellaovdáneami njealji váldosuorggis: 1) beroštupmi, 2) ovttasdoaimman ja gulahallan, 3) oassálastin ságastallamiin ja 4) giellaipmárdus. Okta deatalaš ulbmil lea oaidnit lea go giellaovdáneamis leamaš progresuivdna ovdidit dárkuma rájes. Leat mánáidgárdebargit geat čadahit kártema.

6.5 Fágagirjjálašvuohhta

Girjjálašvuodalisttus leat referánsosat daidda girjjiide mat namuhuvvojit «Loga eambo...» vuolde guđege kapihttalis gihppagis. Listtus leat maiddái referánsat maid dán fáddághihppaga čállit leat geavahan iežaset barggus ja daid sámegiel jorgalusaide.

- Bø, I. og L. Helle. 2008. *Pedagogisk ordbok. Praktisk oppslagsverk i pedagogikk, psykologi og sosiologi*. Universitetsforlaget
- Elsbak, L.L. og A.M. Valle. 2000. *Språksprell. Metodiske språkleker for 4–6-åringer*. Gyldendal Undervisning
- Engen, L. 2007. «Men datteren min er bare 4 år. Hun skal vel ikke lære å lese ennå?» I *Bok i bruk i barnehagen* (Hoel, T. og L. Helgevold, red.). Lesesenteret
- Espenakk, U. m.fl. 2007. *Språkveilederen*. Bredtvedt kompetansesenter
- Espenakk, U. m.fl. 2003. *TRAS. Tidlig registrering av språkutvikling. Registrerings skjema*. Lesesenteret
- Espenakk, U. m.fl. 2003. *TRAS. Tidlig registrering av språkutvikling. Håndbok og Registrerings skjema*. Lesesenteret
- Espenakk, U. ja earát. 2009. *ÁGOR. Árra giellaovdáneami registreren. Giehtagirji ja Registrerenskovvi*. Idut
- Fast, C. 2007. *Sju barn lær sig læsa och skriva. Familjeliv och populärkultur i möte med förskola och skola*. Uppsala: Uppsala universitet. Uppsala studies in education, nr. 115
- Gjervan, M. (red). 2006. *Temahefte om språklig og kulturelt mangfold i barnehagen*. Kunnskapsdepartementet
- Hagtvet, B.E. 2002. *Språkstimulering. Tale og skrift i førskolealderen*. Cappelen Akademisk Forlag
- Hoel, T. 2007. «Barneboka og språket». I *Barnehagefolk 3*. Pedagogisk forum
- Hoel, T. m.fl. 2008. *Les for meg pliiis! Om barn, litteratur og språk*. ABM-skrift nr. 47
- Hoel, T. og L. Helgevold. 2007. *Bok i bruk i barnehagen. Språkstimulering gjennom leseaktiviteter*. Lesesenteret
- Horn, E. og A.L. Dalin. 2008. *Språk 4. Brukerveiledning*. Bergen: Designtrykkeriet
- Horn, E. og B.E. Hagtvet. 1997. *SATS. Screening av to-åringers språk*. Håndbok. Universitetsforlaget
- Hyltenstam, K. m.fl. 1996. *Tilpasset språkopplæring for minoritetselever*. Rapport fra konsensuskonferanse, Leangkollen hotell- og konferansesenter, Asker 9.–10. januar 1996. Norges forskningsråd
- Høigård, A. 2006. *Barns språkutvikling – muntlig og skriftlig*. 2. utg. Universitetsforlaget
- Kibsgaard, S. og O. Husby. 2009. *Norsk som andrespråk i barnehage og småskole*. 2. utg. Universitetsforlaget
- Kultur- og kyrkjedepartementet: St.meld. nr. 35 (2007–2008). *Mål og mening. Ein heilskapleg norsk språkpolitikk*

- Kunnskapsdepartementet. 2006. *Rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver*
Kunnskapsdepartementet. St.meld. nr. 23 (2007–2008). *Språk bygger broer*
Kunnskapsdepartementet. St.meld. nr. 41 (2008–2009). *Kvalitet i barnehagen*
- Lorentzen, R.T. 2001. «Tekst og teikning». I *Pirion. Kulturavis for barnehagar 2*. ISSN 1502-3036
- Løge, I.K. m.fl. 2006. *Alle med*. Veiledningshefte. Info Vest Forlag
- Løkken, G. 2005: «Toddleren som kroppssubjekt». I *Småbarnspedagogikk. Fenomenologiske og estetiske tilnærminger*. (Haugen, S. m.fl., red.). Cappelen Akademisk Forlag
- Løkken, G. og F. Søbstad. 2006. *Observasjon og intervju i barnehagen*. Universitetsforlaget
- Matre, S. 2000. *Samtaler mellom barn. Om utforsking, formidling og lek i dialogar*. Samlaget
- Mjelve, A.Ø. 2002. *Hør på maken. Tospråklig assistanse i barnehagen*. Barne- og familiedepartementet (http://www.regjeringen.no/upload/kilde/bfd/bro/2004/0010/ddd/pdfv/223269-horpa_maken.pdf)
- Mjør, I. 2004. «Smake rimar på kake – kaldt på salt». I *Pirion. Kulturavis for barnehagar 1*. ISSN 1502-3036
- Mjør, I. m.fl. 2006. *Barnelitteratur – sjangrar og teksttypar*. Cappelen
- Nyberg, M.-L. 1996. «Den magiske språkposen». I *Debattserien for barnehagefolk nr. 4*
- Næss, S. og O. Sveen. 1994. *Håndbok for Askeladden. Språkscreeningstest for førskolebarn*
- Olsholt, Ø. m.fl. 2008. *Filosofiske samtaler i barnehagen. Å ta barns tenkning på alvor*. Kommuneforlaget
- Rambøll Management AS. 2008. *Kartlegging av språkstimulering og språkkartlegging i kommunene*
- Sandvik, M. og M. Spurkland. 2009. *Lær meg norsk før skolestart! Språkstimulering og dokumentasjon i den flerkulturelle barnehagen*. Cappelen Akademisk Forlag (www.lærmegnorskfor-skolestart.no)
- Sandvik, M. og M. Spurkland. 2009. *Lær meg norsk før skolestart! Språkpermen*. Cappelen Akademisk Forlag
- Solstad, T. 2008. *Les mer! Utvikling av lesekompetanse i barnehagen*. Universitetsforlaget
- Stovnermodellen. «Kartlegging av språkmiljø – Bydel Stovner». 2008–09 (<http://prosjekt.hia.no/groups/nafo/nafodokumenter/lengravaablmaalt.pdf>)
- Valvatne, H. og M. Sandvik. 2007. *Barns språk og kultur. Barns språkutvikling fram til sjuårsalderen*. Cappelen Akademisk Forlag
- Wagner, Å.K.H. 2009. *Lesefrø. Boka som lesestimulerende aktivitet i barnehager med stor andel minoritetsspråklige*. Lesesenteret
- Winsvold, A. og L. Gulbrandsen. 2009. *Kvalitet og kvantitet. Kvalitet i en barnehage-sektor i sterk vekst*. Rapport nr. 2. NOVA

- Østrem, S. m.fl. 2009. *Alle teller mer. En evaluering av hvordan barnehagens innhold og oppgaver blir innført, brukt og erfart*. Høgskolen i Vestfold, Barnehagesenteret
- Aamodt, S. og A.-M. Hauge. 2009. *Familielæring – og andre modeller innenfor flerkulturelt pedagogisk arbeid*. Universitetsforlaget

Divttat ja govvgagirjjit maidda mii leat čujuhan

- Bjerke, A. 1956. «Runde, rare Rulle Rusk». I *For moro skyld. Barnerim*. Aschehoug
- Bringsværd, T.Å. og T. Soli. 2003. *Når to vil bli kjent med hverandre*. Gyldendal
- Eriksen, A. R. Ja M.L. Skaltje 1995. «Gii bođii meattá» ja «Vuonccis». *Sátnestullamat*. Davvi Girji
- Gaup, E.U. 1997. «Stoaga máná julggiiguin» ja «Stoaga máná ámadajuin». *Suga, suga, su*. DAT
- Gaup, K. E. 2001. «Juvvá ja stállu». *Girjjo-Gárjjo*. Davvi Girji
- Guttorm, H. A., I. Guttorm ja I. Joks 1996. «Dálvecizáš» ja «Go Sápmái boahtá gidđa». *Šuvvi jahki*. Davvi Girji
- Lindgren, B. og E. Eriksson. 2004. *Påls smokk*. Samlaget
- Ranttila, M. E. 2007: *Gomuvuođa guossit. Násttášbárdni ja Guovssahasnieida*. Davvi Girji
- Vuolab, K. 1990. «Gánda ja stállu». *Ánde ja Risten jagi fárus*. Davvi Girji

Olggosaddán:
MÁHTTODEPARTEMEANTA 2009
Jorgaluvvon davvisámegillii 2011

Almmolaš ásašusat sáhttet diŋgot lassigáhppálagaid dáppe:
Departemeantta bálvalusguovddáš
Poasta ja gaskkusteapmi
E-poasta: publikasjonsbestilling@dss.dep.no
Fákasa: 22 24 27 86
Almmuhuskoda: F-4253 S

Dieduid diŋgoma, luovosnummariid ja
hattiid birra oažžu dáppe:
Fagbokforlaget
Poastaboksa 6050, Postterminalen
5892 Bergen
E-poasta: offpub@fagbokforlaget.no
Telefovdna: 55 38 66 00
Fákasa: 55 38 66 01
www.fagbokforlaget.no/offpub

Jorgalan davvisámegillii: Berit Margrethe Oskal
Heivehan davvisámegillii: Berit Anne Bals Baal
Hábmen: Lysvold Design
Govat: Beazediervvá mánáidgárdi: siidu 6
Sveinung Bráthen: Olggošsiidu ja siiddut 12, 24, 36, 50, 54, 62
Deaddileapmi: Bjørkmanns, Alta 10/2011 - deaddilanlohku 500

